

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра дошкільної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О.В.

(підпис)

«___» _____ 20__ р.

Реєстраційний № _____

«___» _____ 20__ р.

ПРОЄКТИВНІ МЕТОДИКИ В РОБОТІ З РОДИНАМИ, ЩО
ОЧІКУЮТЬ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗДОМ-16
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Василіженко Ангеліни Вікторівни

Керівник: старший викладач
Чулошнікова М.О.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОЄКТИВНИХ МЕТОДИК В РОБОТІ З РОДИНАМИ, ЩО ОЧІКУЮТЬ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ	
1.1. Характеристика сучасної сім'ї.....	6
1.1.1. Сім'я як мала соціальна група	6
1.1.2. Соціалізація дітей та відносини братів і сестер у родині.....	12
1.1.3. Труднощі та переваги при народженні дітей з різницею у віці	16
1.2. Проєктивні методики.....	20
1.2.1. Загальний опис проєктивних методик	20
1.2.2. Особливості використання проєктивних малюнкових методик ..	21
Висновки з розділу 1.	25
РОЗДІЛ 2. МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В РОБОТУ ВИХОВАТЕЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
2.1. Практичні поради та рекомендації для батьків, що очікують народження дитини	27
2.2. Застосування проєктивних методик для підготовки старшої дитини до появи в сім'ї немовля	30
2.3. Розробка заняття з елементами тренінгу для батьків «Ми – найкращі батьки».....	36
Висновки з розділу 2	39
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Останнім часом серед діагностичних засобів на першість претендують проєктивні методики. За порівняно недовгу історію вони увійшли до класичних діагностичних засобів та все більше привертають увагу як з боку прихильників, так і з боку критиків [14].

Ця група діагностичних методів полегшує діагностику того, як людина сприймає себе і своє оточення, допомагає встановити контакт із людиною, в якій є проблеми з вербалізацією своїх переживань, а для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку проєктивні графічні методики взагалі є основними [22].

Проєктивні графічні методики стали популярними в 50-х роках ХХ століття і поступово розвивалися завдяки роботам З. Фрейда (1896), К. Юнга (1904-1905), Г. Роршаха (1921), К. Моргана і Г. Мюррея (1935), Л. Франка (1939).

У російських вчених інтерес до дитячого малюнку виник ще на початку ХХ століття (В. К. Воронова, Ф. Чада, О. М. Кучаєнка, І. Д. Єрмакова, П. І. Коропова, Я. М. Когана, М. О. Рибнікова). В кінці ХХ століття проблемі застосування малюнкових технік для дослідження особистості присвячені праці багатьох вчених: Ю.С. Савченко, Г.Т. Хоместаускас, В.С. Мухіна, О.С. Романова, О.Ф. Потьомкіна, Т.С. Яценко та ін. Результати вивчення проєктивних методів подані у працях Л. Ф.Бурлачука, А. Корнера, Г. Ліндсея, Б. Мурштейна, Ю. С. Савенко. Окремі аспекти роботи базуються на дослідженнях вітчизняних вчених – З. В. Огороднійчук, В. І. Кротенко, В. П. Олефір, Л. М. Михайлик [14].

Одним із перших запропонував використовувати малюнок сім'ї з психодіагностичною метою американський дослідник В. Хьюлс (1951).

При вивченні міжособистісних стосунків у сім'ї проєктивні методики дозволяють найточніше відтворити стосунки, що склалися між членами родини і допомагають подолати психологічні труднощі дитини [21].

Найпоширенішими проєктивними малюнковими тестами для вивчення внутрішньосімейних відносин є методики «Малюнок родини», «Кінетичний малюнок родини», «Сім'я тварин», «Три дерева».

Разом з тим, незважаючи на численні дослідження внутрішньосімейних відносин, серед наявних джерел інформації не вдалося знайти робіт, що були б присвячені вивченню використання проєктивних методик в роботі з родинами, що очікують народження дитини.

Мета дослідження: визначити особливості використання проєктивних методик в роботі з родинами, що очікують народження дитини, а також встановити можливість застосування отриманих результатів в роботі вихователя дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1) виявити стан розробки використання проєктивних методик в роботі з родинами, що очікують народження дитини в літературних джерелах та Інтернет-ресурсах;

2) дослідити особливості застосування проєктивних методик в роботі з родинами загалом, а також з тими, що очікують народження дитини;

3) окреслити можливості використання результатів дослідження в процесі роботи вихователя;

4) розробити рекомендації для батьків, що очікують народження дитини;

5) розробити конспект заняття з елементами тренінгу для батьків із використанням отриманих результатів.

Об'єкт дослідження: члени родини, що очікують народження дитини.

Предмет дослідження: особливості використання проєктивних методик в роботі з родинами, що очікують народження дитини.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс теоретичних методів (аналіз, синтез, систематизація наукових літературних джерел, порівняння і узагальнення даних).

Практичне значення одержаних результатів. Проєктивні методики з використанням тематичних психомалюнків можуть використовуватися

вихователями та психологами у професійній діяльності для вивчення міжособистісних стосунків у сім'ях вихованців. Результати роботи можуть бути використані вихователями дитячих садочків з метою допомоги батькам у виявленні ставлення старшої дитини до звістки про поповнення в родині, а також з надання практичної допомоги сім'ям, що очікують на народження дитини.

Апробація результатів роботи: участь в IV Міжнародній науково-практичній конференції «Innovation and Prospects of World Science» 1-3 грудня 2021 року Ванкувер, Канада.

Публікації: «Використання проєктивних методик в роботі з родинами, що очікують народження дитини».

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (45 найменувань) та 21 додатку. Робота містить 2 таблиці. Додатки включають 24 сторінки на яких розміщено 2 таблиці та 16 рисунків. Основний зміст роботи викладено на 41 сторінці комп'ютерного набору. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 68 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЄКТИВНИХ МЕТОДИК

В РОБОТІ З РОДИНАМИ, ЩО ОЧІКУЮТЬ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ

1.1. Характеристика сучасної сім'ї

1.1.1. Сім'я як мала соціальна група

Сім'я або родина – це мала соціальна група, що складається з поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їхніх дітей (власних або усиновлених), інших осіб, пов'язаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів [25, с. 17].

Сім'я здійснює життєдіяльність на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності. Це забезпечує відтворення населення і наступність сімейних поколінь. Як мала соціальна група і первинний колектив, сім'я здійснює первинну соціалізацію та самореалізацію особистості, а також підтримку існування членів сім'ї, їх захист від проблем [25, с. 17-18; 41].

Життєдіяльність родини, що безпосередньо пов'язана із задоволенням конкретних потреб її членів, називається *функцією сім'ї*. Виконання сім'єю її функцій має значення не тільки для її членів, але й для суспільства в цілому [25, с.37].

Загальноприйнятої класифікації сімейних функцій на сьогоднішній день не існує, однак вчені визначають наявність взаємозалежності та взаємодоповнюваності. Розглянемо основні **функції сучасної сім'ї**:

1. *Репродуктивна функція* – біологічне відтворення й збереження потомства, продовження роду. У будь-якій родині найважливішою є потреба в дітонародженні, але на сьогодні вона пов'язана з протиріччям між наявністю дітей як фактором стабілізації сім'ї та появою значної кількості проблем від умов життєзабезпечення дітей до деформації взаєностосунків між подружжям.

2. *Виховна функція* – духовне відтворення населення, задоволення індивідуальних потреб в батьківстві й материнстві та у контактах із дітьми, їх вихованні. У ході реалізації виховної функції сім'я забезпечує соціалізацію підростаючого покоління, підготовку нових членів суспільства. Сім'я формує особистість дитини, робить систематичний виховний вплив на кожного її члена протягом усього життя; вона включає самовиховання подружжя, взаємовиховання.

3. *Господарсько-побутова (господарсько-економічна)* – забезпечення потреб членів родини, сприяє збереженню їхнього здоров'я: харчування, придбання та утримання домашнього майна, одягу, благоустрою помешкання, створенням домашнього затишку, організацією життя й побуту сім'ї, формування й витрачання домашнього бюджету. У процесі реалізації цієї функції забезпечується відновлення затрачених у праці фізичних сил та відбувається підтримка членами родини неповнолітніх, старіючих, непрацездатних.

4. *Регенеративна або соціально-статусна функція* – пов'язана з успадкуванням статусу, прізвища, майна, соціального становища. Сюди ж можна віднести й передачу якихось родинних коштовностей, наприклад, альбому із фотографіями родини.

5. *Психотерапевтична або функція емоційної підтримки* – задоволення членами сім'ї потреб у симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті. Ця функція забезпечує емоційну стабілізацію членів суспільства, активно сприяє збереженню їхнього психічного здоров'я. В сучасних умовах зі зростанням стресогенних факторів у світі набуває особливої актуальності.

6. *Рекреативна функція організації дозвілля або функція духовного (культурного) спілкування* – полягає в спільному проведенні дозвілля, взаємному духовному збагаченні. Зміст і форми проведення дозвілля залежать від рівня культури, національних традицій, індивідуальних схильностей та інтересів, віку членів родини, її доходів, спрямована на підтримку фізичного

стану родини, піклування про благополуччя кожного. Вона відіграє значну роль у духовному розвитку членів суспільства.

7. *Функція первинного соціального контролю* – забезпечення виконання соціальних норм членами сім'ї, особливо тими, хто внаслідок різних обставин не володіє повною мірою здатністю самотійно будувати свою поведінку відповідно до соціальних норм. Це відповідальність членів родини за поведінку її членів у суспільстві, їхню діяльність, основу, що орієнтує, встановлює цінності й елементи культури, визнані в усьому суспільстві або в соціальних групах.

8. *Сексуально-еротична функція* – задоволення сексуальних потреб членів сім'ї. Стосовно суспільства важливо, що сім'я при цьому здійснює регулювання природних статевих потреб людей, які набувають форму подружніх взаємостосунків та забезпечують біологічне відтворення [31 с. 37-38; 41].

Найбільш важливою особливістю сімейних функцій є їх комплексність, яка заснована на взаємодії родичів і дозволяє поєднати й задовольнити потреби людини в сім'ї. Взагалі, в родині може бути стільки функцій, скільки видів потреб у повторюваній формі вона задовольняє і при цьому будь-яка з потреб може бути задоволена й поза сім'єю, але це вимагає від людини додаткових енергетичних затрат для встановлення додаткових соціальних контактів з іншими соціальними інститутами та людьми [42].

Отже, всі розглянуті вище функції можна об'єднати в основні *групи сімейних потреб*:

- 1) створення й підтримка матеріальних умов життєдіяльності сім'ї;
- 2) пов'язані з материнством потреби у любові та опіці;
- 3) потреба у психологічній та фізичній близькості;
- 4) потреба у сімейному спілкуванні [31 с. 38].

Із часом відбуваються зміни у функціях родини: одні втрачаються, інші з'являються відповідно до нових соціальних умов. При цьому можуть спостерігатися й *порушення функцій сім'ї*. Вони являють собою такі

особливості життєдіяльності родини, які утруднюють чи перешкоджають виконанню своїх функцій. Сприятливи порушенням може широке коло факторів: особливості особистостей її членів і стосунків між ними, конкретні умови життя сім'ї [41].

Для забезпечення психологічного комфорту в сім'ї та успішного її функціонування суттєве значення має те, як складаються взаємини і взаємодія принаймні у трьох складових: між самим подружжям, батьками й дітьми, між братами й сестрами, якщо в родині зростають двоє і більше дітей. Основним чинником, що зумовлює характер взаємин і взаємодії в усіх ланках сім'ї, є ставлення подружжя один до одного та їхні батьківські установки щодо дітей [25, с. 21].

Спектр видів, форм і категорій сучасної сім'ї досить різноманітний, адже різні типи сімей по-різному функціонують у тих чи інших сферах сімейних взаємин. Кожну з категорій сімей характеризують певні соціально-психологічні явища й процеси, властиві їй шлюбно-сімейні взаємини, що включають психологічні аспекти предметно-практичної діяльності, коло спілкування та його зміст, особливості емоційних контактів членів сім'ї, соціально-психологічні цілі сім'ї та індивідуально-психологічні потреби її членів [41].

У психологічній, педагогічній, соціологічній та іншій літературі були неодноразові спроби створити типологію сімей. Однак це питання досить складне і єдиної класифікації зі строгою типологією сім'ї не існує [24, с. 45; 31, с. 29; 41].

На сьогодні кожен конкретну сім'ю можна віднести до різних типів, залежно від того, під яким кутом зору її розглядати. Найчастіше сім'ю розглядають виходячи з її основних функцій, в залежності від яких можна назвати такі **типи родин**:

- за рівнем матеріальної забезпеченості сім'ї (бідні, малозабезпечені, забезпечені, багаті);
- за професійною приналежністю, освітнім рівнем (робітників, службовців, акторів, вчителів та ін.);

– *за віком* (неповнолітня, студентська, молода, сім'я з дітьми певного віку, пенсіонерів);

– *за ставленням до релігії* (баптистська, мусульманська і т.п.);

– *за складом (структурою)* сім'ї поділяють на: повні, неповні, прості нуклеарні (сім'я, яка живе окремо від батьків та інших родичів, з дітьми або без них), складні (батьки, діти, дідусі, бабусі); великі (батьківська пара, кілька дітей зі своїми сім'ями – три і більше подружніх пар);

– *повні сім'ї* (з 1 дитиною, з 2-ма дітьми – одностатевими, з 2-ма дітьми – різностатевими, багатодітні – з 3-ма дітьми і більше, зі старшими членами сім'ї – бабусею, дідусем, зі зведеними дітьми, нерідними дітьми, усиновленими дітьми);

– *неповні сім'ї* (чоловік і дружина, самотня мама, батьки розлучені, виховує один батько, виховує опікун. за кількістю дітей в сім'ї: бездітні, одnodітні, малодітні (2 дитини), багатодітні (3 дітей і більше віком до 16 років));

– *за однорідністю соціального складу*: однорідні (сім'я складається з представників однакових соціальних прошарків – робітничі сім'ї, інтелігентів, вчених і т.д.) та різнорідні сім'ї (їх члени мають різну освіту, професію. У таких сім'ях у їх членів загальних інтересів менше);

– *за регіональними принципом* (міська, сільська, віддалена – проживає у важкодоступних, віддалених районах);

– *сім'ї за типом керівництва*: рівноправні, або демократичні; авторитарні (підпорядкування одного члена подружньої пари іншому);

– *за типом юридичних взаєностосунків*: побудовані на шлюбних стосунках; позашлюбні (співжиття без оформлення шлюбу); оформлені юридично, але проживають окремо (дистантні сім'ї);

– *за юридичними взаєностосунками батьків та дітей*: чоловік і жінка живуть з рідними дітьми; чоловік або жінка (чи обидва) мали дітей до вступу в шлюб (зі зведеними дітьми); сім'ї з усиновленими дітьми (опікунські сім'ї);

– *за якістю емоційно-психологічних взаєностосунків у сім'ї*: гармонійні; конфліктні; емоційно неврівноважені; дезорганізовані (панує страх, культ

сили); соціально неблагополучні (мають негативні взаємостосунки з морально-правовими нормами суспільства); сім'ї зі специфічними проблемами – з психічними та фізичними захворюваннями; правопорушників; алкоголіків, наркоманів; із захворюваннями на СНІД; зі схильністю до суїциду; інвалідів;

– *залежно від виконання виховної функції*: благополучні, неблагополучні, зовні благополучні, сім'ї групи ризику;

– *за матеріальною забезпеченістю сім'ї*: з дуже високим матеріальним статком; високим матеріальним статком; середнім матеріальним статком (забезпечена); низьким матеріальним статком (малозабезпечена); нужденні (за рисою бідності);

– *за виховним потенціалом родини*: соціально здорова, благополучна у виховному відношенні; соціально здорова, але неблагополучна у виховному відношенні; соціально нездорова, неблагополучна у виховному відношенні; соціально нездорова, негативна у виховному відношенні;

– *за спрямованістю* (орієнтовані на діяльність; спілкування; самозадоволення);

– *за соціально-правовою стійкістю* сім'ї поділяються на такі види: соціально стійка; соціально хитлива; асоціальна (її члени конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень); криміногенна [25, с. 46-48].

Наявність типологій сімей корисна у використанні як для окремої особистості, так і для групи. Тобто, типологія сімей дає можливість людині легше знаходити «собі подібних» у безмежній кількості родин, щоб запозичити досвід організації життя та за аналогією з ними більш успішно розв'язувати свої проблеми. А для працівників більшості соціальних інститутів вона є незамінною, адже визначає успіх соціальної роботи з сім'єю, який залежить від врахування її типу, адже кожна сім'я має свої особливості, а значить потребує різних видів соціальної допомоги, застосування певних форм і методів роботи [25, с 45; 41].

Як мала соціальна група, сім'я має певні динамічні перетворення, які пов'язані з перебігом життя індивідів [25, с. 19].

Соціологи виділяють наступні *стадії розвитку подружніх стосунків*:

1. Подружнє життя до народження дітей.
2. Подружжя з маленькими дітьми.
3. Подружнє життя з дітьми, що подорослішали й часто залишають батьківську родину.
4. Подружнє життя після того, як діти відокремилися від батьків.

Для кожного періоду сумісного життя притаманні свої завдання, з якими подружжя повинно впоратися, типові проблеми, які вимагають свого вирішення. Труднощі виникають при переході від однієї стадії до іншої, коли подружжя невзможі налагодити й зберегти попередні принципи й поведінку, що мали місце раніше. Тому основним завданням роботи психолога стає допомога членам сім'ї пристосуватися до умов і потреб нового етапу розвитку шлюбу [31, с. 60-61].

Перехід з однієї фази в іншу характеризується зміною структури сім'ї, її функцій, перебудовою внутрісімейних стосунків і взаємодії відповідно до нових завдань, що постають у різні періоди сімейного життя [25, с. 19].

На початку кожної фази може створюватися специфічна кризова ситуація, пов'язана з пристосовуванням членів родини до нових сімейних завдань і функцій, зміною ролей і позицій. Зміни в кількісному й віковому складі сім'ї викликають перетворення всіх її функцій, що вимагає зміни попереднього способу життя родини. Успішне функціонування сім'ї в нових умовах збагачує осіб, які її складають, новим досвідом і свідчить про їхні адаптивні можливості [25, с. 19-20].

1.1.2. Соціалізація дітей та відносини братів і сестер у родині

Родина є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, відображає його моральні та духовні особливості і сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою [25, с 17-18].

Досвід особистості, який вона набуває в сім'ї, визначає її індивідуальну поведінку, створює внутрішню конструкцію реальності, на основі якої людина сприймає навколишнє середовище і діє в ньому. Саме тому сім'я вважається найважливішим інститутом виховання та соціалізації підростаючих поколінь [25, с. 22-24; 41].

Соціалізація особистості – це процес становлення особистості, здійснюваний шляхом освоєння людиною духовних цінностей, вироблених людством. Цей процес включає в себе два компоненти: засвоєння соціального досвіду і перетворення його у власні орієнтації, установки, цінності, що відбувається як стихійно, мимоволі, нерегульовані, так і цілеспрямовано - шляхом виховання. Кінцевою метою соціалізації є формування індивідуальності [41].

У сім'ї найбільш природно задовольняються важливі особистісні потреби людини. Саме тут людина набуває необхідних соціальних навичок, опановує базові стереотипи поведінки та культурні норми, реалізує свої емоційні переваги, отримує психологічну підтримку й захист, які виникають під час контакту із зовнішнім світом [31, с. 36]

Родина протягом перших шести-семи років життя дитини формує основи майбутньої особистості. Сімейне виховання продуктивно, якщо воно здійснюється в атмосфері любові, взаємного розуміння і поваги. Значну роль тут також грає професійна самореалізація і матеріальне благополуччя батьків, створюють умови для нормального розвитку дитини.

Сім'я впливає на розвиток дитини в напрямках:

1. *Формування основи почуття безпеки* (відносини прихильності здійснюють безпосередній вплив на зниження почуття тривоги, що може виникати у дитини в нових або в стресогенних ситуаціях, а також важливі для розвитку взаємин у майбутньому);

2. *Закріплення моделі батьківської поведінки* (діти прагнуть копіювати поведінку інших людей і найчастіше беруть приклад з людей, з якими вони знаходяться в близькому контакті);

3. *Отримання життєвого досвіду* (запас дитячих знань багато в чому залежить від того, наскільки батьки забезпечують дитині можливість займатися в бібліотеках, відвідувати музеї, відпочивати на природі);

4. *Формування поведінки і дисципліни* (батьки впливають на поведінку дитини, заохочуючи або засуджуючи в неї певні типи поведінки, а також застосовуючи покарання або допускаючи прийнятну для себе ступінь свободи в поведінці дитини);

5. *Спілкування в сім'ї* дозволяє дитині виробити власні погляди, норми, установки і ідеї [41].

У розвитку дитини не менш важлива роль сіблінгів (братів і сестер). Ці відносини є значущими не тільки для самих братів і сестер, а й сім'ї в цілому, адже «продуктом» взаємодії сіблінгів є специфічний досвід спілкування, який будується на основі потреб, мотивів, відмінних від тих, за якими дитина вступає у відносини з іншими людьми [31; 41].

Сіблінги можуть бути одне для одного зразком для наслідування, об'єктом ідентифікації, в спілкуванні з сиблінгам дитина набуває багатий емоційний досвід, засвоюючи уроки емпатії, поваги, розуміння у відносинах з однолітком. Однак сіблінгова турбота не проявляється до тих пір, поки організація в родині не буде сприяти цьому [25; 31].

Любов, ненависть, довіра, ревності, суперництво – ті особливості людських відносин, які пізнають діти з самого раннього віку у відносинах з братами чи сестрами. Брати і сестри прив'язані один до одного не менше, ніж до батьків. Вони допомагають пізнавати світ, в деяких випадках утримують один одного від небажаних вчинків, а в інших, навпаки, підштовхують на них. Старші діти – завжди приклад для наслідування молодших. Дуже часто діти в родині часто сваряться и навіть б'ються, але при цьому вони разом граються, фантазують та розважаються. Вони можуть змагатися між собою, але це не заважає їм бути відвертими та прихильними. Лише як виключення зустрічаються сім'ї, в яких діти не знаходять спільної мови [41].

Часто в одній родині живуть дуже несхожі діти, хоча виховуються вони однаково. Це може пояснюватися наявністю різних типів темпераменту, внаслідок чого діти дуже не схожі між собою. До того ж, будь-якій дитині необхідно сформувати свою відмінну від інших, оригінальну поведінку, створити свою унікальність. Саме тому, якщо старша дитина в сім'ї слухняна та розсудлива, то молодша може стати повною протилежністю і навпаки [25; 41].

Незважаючи на події, які відбуваються і впливають на всіх членів родини, у кожного з них свій власний досвід – кожна дитина по-різному сприймає все, що відбувається навколо. При цьому цей особистий досвід може бути пов'язаний і з порядком народження. Перша дитина, зазвичай, отримує більше тепла, уваги і турботи, а в деяких родин, навпаки, дуже люблять молодших дітей, і завжди більше любові й піклування дістається дітям, які часто хворіють. Тому батькам дуже важливо прикласти всі зусилля для того, щоб діти не відчували себе обділеними [31].

Крім того, первістки, як показують дослідження, в більшості випадків мають більший інтелектуальний потенціал та досягають більш високих результатів у навчанні та кар'єрі. Високий коефіцієнт інтелекту спостерігається і у єдиних дітей в сім'ї, але він все одно трохи нижчий, ніж в старших дітей в родині, де ростуть двоє чи троє дітей. Це пояснюється тим, що старші діти багато чого змушені пояснювати своїм молодшим братам і сестрам, виконуючи ролі наставника. Щоб правильно передати інформацію комусь ще, її спочатку необхідно систематизувати, що й допомагає інтелектуальному розвитку дитини. Окрім цього, старші діти, на яких часто батьки покладають піклування про молодших братів чи сестер, стають більш відповідальними, в них формується високий рівень самоконтролю, який впливає на їх поведінку й майбутні успіхи [41].

1.1.3. Труднощі та переваги при народженні дітей з різницею у віці

Одна з найголовніших реакцій старшої дитини на народження брата або сестри – ревності. Це нормальне, хоча і неприємне, почуття старшої дитини у відповідь на появу конкурента за увагу батьків. Така реакція страху і гніву закладена в людині природою та служить для захисту, збереження і продовження любові [45].

Велике значення має різниця у віці між дітьми. Дослідження підтверджують, що оптимальною різницею у віці є 6-7 років. Тому що 6-7-річні діти легше переживають появу другої дитини в родині. В цьому віці вони менше потребують постійної уваги батьків та в більшій мірі орієнтовані на побудову відносин з іншими дітьми, більш незалежні, а коли йдуть до школи, коло їх контактів та інтересів значно розширюється [9].

Якщо різниця у віці між дітьми 1-3 роки, то діти більш прив'язані один до одного, в них набагато більше спільних інтересів. В такому випадку батьки легко можуть зайняти дітей якоюсь грою. Однак до того часу, поки такі діти зможуть самотійно разом гратися, необхідно пережити немало труднощів та клопоту [9; 37].

Що стосується роздумів про те, яка різниця між дітьми найкраща для самих дітей, то тут фахівці та батьки не дійшли єдиної думки. Спостереження показують: у кожній віковій групі свої складнощі, які доводиться долати як дітям, так і батькам. Однак у будь-якій комбінації є свої переваги.

Розглянемо детальніше до чого мають бути готові батьки при поповненні в родині залежно від різниці у віці дітей [37].

Різниця 1-1,5 років

Проблеми, з якими стикаються батьки, якщо різниця у віці між дітьми 1-1,5 років:

1. Батьки ще не оговталися від народження первістка.
2. У батьків ще не склалися стосунки з первістком, не виробилася звичка проводити з ним час наодинці.

3. Старша дитина ще не вміє висловити словами чи малюнками свої складні почуття, і батьки схильні не помічати того, що старший ревнує, нервує, непокоїться

4. У старшої дитини починається період, коли багато дітей страждають від страху залишитися без мами або опинитися без близьких поза рідною домашньою обстановкою.

5. Як тільки на руки беруть новонародженого, старший потребує уваги; засмучується і нервує, якщо його оминають увагою.

6. Старший агресивний до молодшого і відмовляється ділитися з ним іграшками.

7. Старший та молодший відчайдушно змагаються за все: за іграшки, за батьківське кохання, за першість у будь-яких проявах.

Однак є й *переваги* при народженні дітей з різницею у віці між 1-1,5 років:

– Невелика різниця у віці дозволяє батькам невдовзі об'єднати розпорядок дня для обох дітей і пропонувати їм однакові або подібні заняття.

– Маленька різниця у віці створює передумови для спільних ігор, подібних інтересів та спільних друзів.

– Молодший охоче і досить успішно наслідує старшого, навчаючись говорити, ходити, користуватися горщиком, грати з іншими дітьми.

– Молодший добре пристосовується до нових умов, оскільки старший передає йому свій досвід.

Різниця 1,5-4 роки

Проблеми, з якими стикаються батьки:

1. Батькам складно пристосовуватися до двох абсолютно різних розпорядків дня.

2. Старші грають з молодшими дуже короткий час, а потім втрачають інтерес до них і дратуються.

3. У дітей різняться ігри, інтереси та заняття – тож знайти загальні заняття вже складніше.

4. Ревнощі зазвичай стає новим почуттям у репертуарі дитини на другому році життя і досягає свого піку до трирічного віку. Загострене почуття ревнощів і страх бути покинутим (цей страх зазвичай з'являється у дітей від одного до чотирьох років) можуть виражатися у старшої дитини в плаксивості, брехні, агресивній поведінці.

5. Старша дитина часто почувається «скинутою з п'єдесталу», сердиться, поводить себе агресивно по відношенню до новонародженого, до матері, до однолітків або до домашніх тварин.

Переваги при народженні дітей з різницею у віці між 1,5-4 роки:

– Відносини зі старшою дитиною в цілому вже склалися, виробилися ритуали спілкування, і старшій дитині частіше дістається нероздільна увага батьків, ніж за більшої чи меншої різниці у віці між дітьми.

– Старші діти почуваються по відношенню до молодших сильними, розумними, компетентними.

– Старші опікуються і захищають молодших, опікуються ними.

– Молодші люблять старших, відчують до них безумовну повагу.

– Вищесказане зовсім не виключає, а скоріше пояснює часті та жорстокі конфлікти між першими та іншими. У цій віковій групі старша і молодша дитина оперує зовсім різними навичками спілкування, стоять на різних щаблях розвитку. Молодші більш прив'язливі та імпульсивні, старші борються за справедливість і відчайдушно захищають свою територію, своє місце під сонцем.

Різниця 4-8 років

Проблеми, з якими стикаються батьки, якщо різниця у віці між дітьми 4-8 років:

1. Все більше помітна різниця у розкладі дня та заняттях дітей.

2. Старший настільки поглинений своїм життям, що приділяє молодшому дуже мало часу.

3. Діти практично не граються разом.

4. Діти не мають спільних друзів, спільних інтересів чи розмов.

5. Старший ставиться до молодшого як повноправний батько: керує ним, забороняє, наставляє, карає.

6. Старший болісно переживає те, що він «відкинутий» чи «забутий» батьками.

7. Молодший важко переживає свою вразливість: йому не дозволяють і десятої частки того, що дозволяють старшому (пізніше лягати спати, самостійно гуляти у дворі, довше дивитися телевізор, користуватися телефоном чи комп'ютером тощо).

Переваги при народженні дітей з різницею у віці між 4-8 роки:

– Старша дитина вже розуміє, що молодший братик чи сестричка – це не тимчасове явище, він/вона залишиться вдома назавжди.

– Старша дитина може відчутно допомогти батькам вирощувати молодшого. Головне, щоб йому це було охоче.

– Старший відчувається дуже важливою та компетентною людиною. Він часто підкреслює це словами і поведінкою: «Подивіться, який я великий, розумний, сильний!»

– Старший усвідомлює та цінує свої привілеї: більше свободи, більше самостійності тощо.

– У старшої дитини вже краще розвинена здатність регулювати свої негативні емоції і певною мірою справлятися зі своїми агресивними імпульсами. Звідси менше бійок і постійної боротьби за іграшку.

– Старша дитина краще вміє розпізнавати та висловлювати свої почуття. Це допомагає йому прийти за ласкою та втіхою до батьків, не чекаючи ініціативи з їхнього боку (найчастіше діти в цій ситуації шукають підтримки у батька протилежної статі) [37].

1.2. Проективні методики

1.2.1. Загальний опис проєктивних методик

Проективні методики – це група методик психологічного дослідження особистості, основним механізмом якого є символічне перенесення змісту внутрішнього світу на зовнішній світ [22].

Виділяють такі загальні ознаки проєктивних методик:

1. Невизначеність, неоднозначність стимульного матеріалу чи інструкції до завдання;
2. Використання стимулів для здійснення проєкції з внутрішнього світу;
3. Відсутність обмежень, майже повна свобода у виборі варіантів відповідей, способі представлення результатів психологічної діяльності;
4. Дослідження проходить в атмосфері доброзичливості та підтримки, без відкритого суб'єктивного оцінювання відповідей людини і поділу відповідей на «правильні» чи «помилкові»;
5. Проективні методики не досліджують окрему психологічну функцію, а дають можливість описати в загальних рисах позиції, тенденції, поведінку та стосунки особистості з соціальним оточенням [14; 22].

Л. Франкл виділив три *основні принципи*, що лежать в основі проєктивного дослідження особистості:

1. Спрямованість на унікальне в структурі чи організації особистості.
2. Особистість розглядається як відносно стійка система динамічних процесів, що організована на основі потреб, емоцій, індивідуального життєвого досвіду.
3. Система основних динамічних процесів активно діє, протягом життя індивіда формуючи, направляючи, змінюючи, викривляючи кожен ситуацію [14; 35].

Також він розробив і класифікацію проєктивних методик, в основі з якої – характер відповіді респондента (див. табл. 2.1.1) [14].

Класифікація проєктивних методик (за Л. Франклом)

Вид методики	Опис та приклад методики
Конститутивні методики (структурування)	Передбачають структурузацію, оформлення стимулів і надання їм певного значення. Тобто людині пропонується надати сенс певному матеріалу, інтерпретування якого визначає проєктовані внутрішні установки, прагнення й очікування (Тест Роршаха)
Конструктивні методики	Створення з оформлених деталей (фігурок тварин, людей, будиночків) осмисленої картини та пояснення що в ній відбувається (Тест світу М. Ловенфельда)
Інтерпретативні методики	Тлумачення якоїсь події, ситуації (Тематичний Аперцептивний Тест)
Експресивні методики	Виконання графічної діяльності, малюнку на вільну або задану тему (Малюнок сім'ї, неіснуючої тварини, Будинок-Дерево-Людина)
Імпресивні методики	Надання переваги одним стимулам (як найбільш бажаним) серед запропонованих (тест Сонді, тест Люшера)
Катартичні методики	Здійснення ігрової діяльності в спеціально організованих умовах (психодрама, проєктивна гра)
Рефрактерні методики	Мимовільні зміни в загальноприйнятих засобах комунікації (мовлення, почерк - графологія)
Аддитивні методики (доповнення)	Завершення незавершеного речення, що має початок, розповіді або історії (тест незакінчених речень Сакса-Леві)

1.2.2. Особливості використання проєктивних малюнкових методик

Застосування малюнкових тестів для виявлення певних особливостей людини ґрунтується на принципі проєкції – винесенні назовні своїх переживань, уявлень, прагнень. Тобто, малюючи той чи інший об'єкт, людина передає своє ставлення щодо нього. В такому випадку малюнок – це повідомлення, зашифроване в образах, яке можна розшифрувати [10].

Той чи інший досвід малювання є практично в кожній людині. Найбільш близькою ця діяльність є для дітей, тому в роботі з дітьми малюнкові методи застосовуються особливо часто. Образотворча діяльність для них природна та

формується разом зі становленням психіки, а тому певною мірою може бути показником психічного розвитку дитини [10; 36, с. 322-323].

Будь-які малюнки зазвичай поділяють на дві групи:

1) **спонтанні малюнки** виконуються за власною ініціативою автора, а не відповідно до інструкції чи на прохання. Тобто, вони не мають зовнішніх причин або впливу. До таких малюнків відносять і різноманітні каракулі, коли людина, зайнята якоюсь справою чи думками, машинально малює на аркуші паперу ті чи інші зображення, іноді навіть не помічаючи цього.

2) **малюнки-експромти** виконуються на прохання, але без підготовки, у ситуації «тут і зараз», на вільну чи задану тему. Відповідно такі роботи нерідко називають «вільними» або «тематичними» малюнками [21, с. 12].

Найбільш важливими показниками для використання малюнку в психологічній оцінці розвитку дитини та її аналізу є вікова співвіднесеність теми малюнка та основні аналізовані показники для певного віку. Тому при використанні малюнкових тестів важливо підбирати адекватні та ефективні за своєю діагностичною значимістю теми малюнків [21, с. 329].

З темами малюнкових тестів та параметрами оцінки малюнків, які підходять для діагностики дошкільнят можна ознайомитися в додатку А.

Перевагами малюнкових тестів є наступні їх характеристики:

1) вони відбивають не свідомі установки людини, що є дуже важливим для діагностичного використання малюнків. Саме тому особливості малюнків так важко «підробити», уявивши себе в них не таким, яким ти є насправді;

2) дуже інформативні та дозволяють виявити безліч психологічних особливостей людини;

3) прості у проведенні, займають небагато часу та не вимагають жодних спеціальних матеріалів, крім олівця та паперу;

4) їх природність, близькість до звичайних видів людської діяльності, знайомих з дитинства;

5) простота у побудові вербальної інструкції, що особливо корисно при роботі з дітьми. В цьому випадку для виконання методики не потрібен високий рівень розвитку мови і дитина легко розуміє інструкцію;

б) на відміну від більшості інших тестів, рисункові методики можуть проводитися багаторазово і скільки завгодно часто, не втрачаючи свого діагностичного значення;

7) можливість застосування до клієнтів різного віку – від дошкільного до дорослого включно. Це дозволяє використовувати їх для контролю динаміки стану та для спостереження за перебігом психічного розвитку протягом тривалого періоду [10].

Однак, малюнкові методи не позбавлені **недоліків**. Головний із них – відносно низька надійність одержуваних результатів, пов'язана з суб'єктивністю інтерпретації. На відміну від більш формалізованих тестів, таких як тести інтелекту або особистісні опитувальники, малюнкові тести, як правило, не дозволяють кількісно виміряти психічні властивості, що оцінюються. Процедура інтерпретації малюнків зазвичай позбавлена тієї суворості та однозначності, яка характерна для формалізованих тестів. Через це важко науковими методами підтвердити надійність та валідність малюнкових проєкцій [10; 21].

Саме тому треба враховувати специфіку малюнкових тестів, яка породжує певні **обмеження** щодо їх застосування. Таким чином, не рекомендується робити остаточні висновки про психологічні особливості суб'єкта на основі самих лише малюнкових тестів. Ці тести дають підстави лише для обґрунтованих припущень, але не для безапеляційних суджень. Остаточний висновок може бути винесений лише при зіставленні особливостей малюнків з іншими даними (наприклад, з результатами спостережень, даними клінічної бесіди або додаткових тестів) [10].

Варто враховувати й те, що висновок ні в якому разі не повинен ґрунтуватися на окремих ознаках малюнка, взятих ізольовано, поза їхнім зв'язком один з одним. Інтерпретація може бути відносно надійною лише в тому

випадку, якщо вона базується не на одній окремій ознаці, а підкріплюється щонайменше двома-трьома ознаками, що виявляються в малюнках [10; 21].

Значна кількість помилок в інтерпретації проєктивних малюнкових методиках може спостерігатися і в тому випадку, коли дитина виконує завдання кольоровими олівцями, фломастерами тощо, тобто робить малюнок у кольорі. В цьому випадку аналізу піддається не тільки характер малюнка, а й його колірне рішення. Але, слід зазначити, що це припустимо лише з певного віку, адже ставлення до кольору може бути нейтральним або ж обмежуватися виключно інтересом до самого кольору [36, с. 333].

Щоб не допускати хибних інтерпретацій в малюнкових методиках рекомендується враховувати вікові закономірності використання кольору в малюнках (див. табл. 2.1.2).

Таблиця 2.1.2

Вікові закономірності використання кольору в малюнку

Вік дитини	Особливості використання кольору
2-3 роки	Нейтральне ставлення до фарби будь-якого кольору. Що зображується кольором – не має значення: дитина, по суті справи, досліджує можливості кольору, колірні можливості фарб. Колір поки автономний.
3-4 роки	Виникає естетичний мотив при виборі кольору: дитина користується будь-яким приводом, щоб розфарбувати малюнок якомога красивіше. Все «красиве» діти зображують яскравими фарбами, а «негарне» - темними. Дитина емоційно сприймає колір і часто розфарбовує предмет улюбленим кольором, який може бути і не властивий об'єкту.
5-6 років	Реальне використання кольору як передача обов'язкової ознаки (предмет замальовується однотонно, без передачі відтінків).

Отже, починати аналіз кольорів на малюнках дітей варто зі старшого дошкільного віку.

Висновки з розділу 1

Сім'я є малою соціальною групою, що складається з поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їхніх дітей та інших осіб. Члени сім'ї об'єднані емоційними зв'язками, спільністю побуту, моральною відповідальністю, взаємодопомогою. Життєдіяльність родини безпосередньо пов'язана із задоволенням конкретних потреб її членів за рахунок виконання репродуктивної, виховної, господарсько-економічної, регенеративної, психотерапевтичної, рекреативної, сексуально-еротичної функцій та функції первинного соціального контролю. Щодо типології сімей, то єдиної класифікації не існує і найчастіше сім'ю розглядають виходячи з її основних функцій. Усі сім'ї мають певні стадії розвитку і переходячи на нові етапи характеризується зміною структури сім'ї, її функцій, перебудовою сімейних стосунків.

Сім'я вважається найважливішим інститутом виховання та соціалізації дітей, бо саме в родині засвоюється соціальний досвід та формується особистість з усталеною поведінкою. При цьому на соціалізацію дитини впливає все її близьке оточення: батьки, рідні та близькі, а також брати і сестри. Найбільше протиріччя спостерігається в останніх відносинах, які одночасно насичені почуттями любові, ненависті, довіри, ревнощів та суперництва. Велике значення у цих стосунках має різниця у віці між дітьми, яка впливає на виникнення певних труднощів та переваг у вихованні дітей для батьків.

Вивчити внутрішніх відносини у сім'ї дозволяють проєктивні методики, основним механізмом яких є символічне перенесення змісту внутрішнього світу на зовнішній світ. Залежно від характеру відповіді досліджуваного ці методики класифікують на конститутивні, конструктивні, інтерпретаційні, експресивні, імпресивні, катартичні, рефрактерні та аддитивні. Однак більшість дослідників цікавлять так звані малюнкові проєктивні тести, які можуть застосуватися з будь-якою людиною починаючи з трьох років.

Серед переваг малюнкових тестів можна виділити їх високу інформативність, невимушеність та близькість до звичайних видів людської

діяльності, простоту в проведенні, багаторазовість у використанні без втрати свого діагностичного значення, корекційний та розвиваючий ефект, а також те, що вони дозволяють оцінити розумовий розвиток, займають порівняно небагато часу, не вимагають ніяких спеціальних матеріалів і їх майже неможливо підробити. Також існують і обмеження в застосуванні проєктивних малюнкових методик, які полягають у неможливості зробити остаточні висновки про психологічні особливості суб'єкта на основі одних лише малюнкових тестів, а висновок повинен ґрунтуватися лише на зв'язку усіх ознак малюнка. Однак головним їх недоліком вважається низька надійність одержуваних результатів, пов'язана із суб'єктивною інтерпретацією.

РОЗДІЛ 2

МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В РОБОТУ ВИХОВАТЕЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Практичні поради та рекомендації для батьків, що очікують народження дитини

Очікування та народження другої дитини – випробування не тільки для батьків, але і для їх первістка. Деякі батьки не вважають за потрібне розповідати про майбутнє поповнення в сімействі. Однак, діти, незалежно від віку дуже швидко відгукуються на зміни в родині і готувати первістка до появи немовля варто вже після третього триместра вагітності [29; 37].

Буде дуже добре, якщо обидва батьки повідомляють дитині про майбутнього братика чи сестричку. Вони можуть відповісти на питання дитини і пояснять, що до цієї теми можна повернутися, коли вона захоче ы до кого захоче: до матері, до батька або до обох [37, 45].

Досить часто дитина, почувши про подію, не ставить питання про майбутнього братика або сестричку. Це означає, що дитині потрібен час, щоб перетравити новину та впоратися зі своїми складними почуттями [29; 37].

Якщо старша дитина ще мала, підберіть для неї прості слова. Наприклад: «Мама і тато дуже люблять тебе. У мами і тата скоро народиться ще одна лялечка». Коли дізнаєтесь стать плоду, «лялечку» можна буде замінити на «братика» чи «сестричку». Можливо одразу дитина й не зрозуміє усього, однак за півроку вона розумітиме набагато більше. Крім того, навіть найменші діти, яких спокійно і доброзичливо готували до змін, краще адаптуються до нових обставин [37; 40].

Щоразу перекладайте розмову на свої стосунки з первістком на зразок: «Дивись, це перші знімки лялечки у мами в животику. А ось це – знімки, коли ти ще був у мене в животику. Бачиш, який ти був крихітний?», «Коли ми приїдемо з маленьким братиком додому, він буде зовсім маленький, багато

спатиме, питиме молочко і кричатиме. Коли ми з татом привезли тебе з пологового будинку, ти була така ж маленька, вмiла тiльки спати, пити молочко і кричати. А тепер, дивись, ти вмiєш ходити, говорити, спiвати пiсеньки, стрибати, рахувати до 10 (не лiнуйтеся перераховувати наявнi досягнення дитини)» [14; 29].

Дуже важливо не видавати бажане за дійсне, нав'язуючи старшій дитині свої надії: «Ти неодмінно полюбиш братика!». Бо можливо дитина спочатку відчуватиме гнів і образу по відношенню до братика, приревнує до нього маму чи стане дратуватися від його плачу. Дозвольте відчувати до брата ті почуття, що народжуються у душі незалежно від очікувань оточуючих. Мине якийсь час і первісток, швидше за все, прив'яжеться до молодшого і почне любити його. Не варто квапитися [29].

Остерігайтеся давати обіцянки: «Ось народиться у тебе братик – ти гратимеш з ним». Найімовірніше, що дитина буде розчарована, побачивши новонародженого, бо ні в що з ним не пограєш – він тільки кричить, спить і забруднює пелюшки [20].

Краще допоможіть прийняти немовля з меншою настороженістю та ворожістю:

1) Відвідуйте місця де багато новонароджених, підводьте ближче до них і давайте час, щоб розглянути та вивчити їх.

2) Якщо є можливість, дайте пограти з немовлятами (під вашим постійним контролем).

3) Показуйте картинки, на яких зображені новонароджені – готуйте старшого до того, що так і виглядатиме її братик або сестричка; розповідайте, що так колись і він виглядав (якщо є, можна продемонструвати фото).

4) Підготуйте до того, що братик або сестричка довго не зможе бути товаришем для ігор – він або вона тільки спатиме, проситиме їсти або розглядатиме все навкруги.

5) Старша дитина може допомогти вам організувати куточок малюка – нехай саме вона вибере місце для колиски (ви запропонуєте йому два варіанти).

Таким чином старша дитина відчує себе важливим членом сім'ї та усвідомить, що має деякий контроль над ситуацією.

б) Запропонуйте дитині намалювати або створити на комп'ютері плакат: «Ласкаво просимо, братик!» або «Ласкаво просимо, сестричка!». Нехай вона вибере та розвісить у куточку, де спатиме братик, картини, малюнки, фотографії чи плакати – надайте старшій максимум автономії у виборі зображень.

7) Нехай первісток сам придумає, який напис помістити на двері, де стоятиме колиска. Якщо ідей немає, запропонуйте варіанти: «Тихо, тут відпочиває мій братик/сестричка», «Тишина, немовля відпочиває».

8) Скажіть дитині, що вона відкриватиме всі подарунки, які принесуть її братові чи сестрі.

9) Запропонуйте зустрічати гостей, які прийдуть знайомитись із малюком, та проводити до його колиски й розповідати, як він народився.

10) Розкажіть дитині, де і з ким вона житиме кілька днів, поки мама перебуває в пологовому будинку.

11) Скажіть, що братик/сестричка при першому знайомстві неодмінно подарує їй щось дуже приємне та підготуйте сюрприз.

12) Поясніть, що братик любитиме свого старшого брата/сестру, захоплюватиметься і пишатиметься ним, однак деякий час не зможе це висловити.

13) Повторюйте первістку якнайчастіше, що ви любите його. Обіймайте його, грайте з ним, уважно слухайте та поважно відповідайте на запитання, якщо вони будуть.

14) По можливості розширюйте соціальні контакти старшої дитини: заохочуйте частіше гуляти з татом та іншими родичами, більш дорослих дітей можна записати в гуртки.

15) Очікування другої дитини – чудовий час для зміцнення зв'язку з первістком. Проводьте з ним більше часу (з народженням молодшого виділити час буде набагато складніше). Оберіть час, який ви будете проводити тільки зі

старшою дитиною – наприклад, увечері з 20:00 до 21:00. Це дозволить зберегти у малюка відчуття стабільності.

16) Можна запропонувати дитині самостійно спланувати своє дозвілля на той час, поки мама буде в пологовому будинку (ігри, похід в кіно, зоопарк тощо).

17) Старша дитина може допомогти пакувати сумку, яку мама візьме до пологового будинку.

18) Щоб зменшити тривожність первістка в період відсутності мами варто дати на зберігання дитині якийсь цінний для себе предмет (носова хустка, книжка, іграшка – щось, що не коштує шалених грошей, не може поламатися і є абсолютно безпечним для дитини). "Хранитель" розуміє, що за "дорогоцінністю" обов'язково повернеться, і страхи дитини значно знижуються.

19) Попросіть первістка доглядати за улюбленою квіткою (відповідати на телефонні дзвінки, брати пошту). Дитина тимчасово виконує ваші обов'язки. Він відчувається при справі, важливою та незамінною персоною. Це допомагає зменшити дитячу тривожність.

20) Підготуйте цікавий подарунок старшій дитині від новонародженого. Це буде найкращий початок знайомства [11; 29; 37; 40].

Також, радимо звернути увагу на пам'ятки для батьків про те, як варто (додаток Б) і як не варто (додаток В) поводитися з первістком з появою другої дитини в сім'ї.

2.2. Застосування проєктивних методик для підготовки старшої дитини до появи в сім'ї немовля

Готувати малюка до появи нового члена сім'ї потрібно завчасно і ефективними методами для цього буде використання різних проєктивних методик. Розглянемо варіанти роботи з батьками згідно класифікації проєктивних методик.

Так як діти зазвичай люблять малювати – в очікуванні немовляти можна запропонувати первістку більше малювати. В такому випадку це будуть *експресивні проєктивні методи* на зразок методики «Малюнок сім'ї» або «Сім'я тварин». З класичними особливостями проведення наведених психологічних інструментів можна ознайомитися в додатках Д та Е.

Зазвичай їх використовують для діагностики внутрішньо сімейних відносин, але, враховуючи майбутні зміни в складі родини, можна дещо змінити інструкцію. Наприклад, дитині можна запропонувати зобразити якою вона уявляє сім'ю в майбутньому або намалювати свою родину на даний момент, коли всі очікують на поповнення тощо.

Трапляються випадки, коли в тесті «Малюнок сім'ї» обстежуваний відтворює реальні сімейні відносини, а в тесті «Сім'я тварин» – ідеалізовані (такі, якими він хотів би їх бачити). Зустрічається і зворотне співвідношення: щоб справити сприятливе враження, обстежуваний зображує у тесті «Малюнок сім'ї» ідеалізовану картину, а в тесті «Сім'я тварин», через його більшу нейтральність та невимушеність, проявляється пряма проєкція реальних сімейних відносин. Змістовний аналіз малюнків дозволяє встановити, який варіант має місце у кожному даному випадку [10].

Важливо не критикувати ці малюнки та не дивуватися, якщо дитина не зображує на картинках майбутнє немовля. Просто для неї це ще може бути занадто абстрактним поняттям або дитина ще не готова візуалізувати образ майбутнього братика чи сестрички.

Таким чином ми можемо навчити старшу дитину в образотворчій формі висловлювати свої емоції, а потім – залучаючи до обговорення намальованих образів членів родини – допомагати розпізнавати та називати свої почуття.

Для цього також корисно виконувати вправу, яка ґрунтується на висновках, що вже з трьох років діти успішно справляються із завданням знайти на картинці як саме вони почуваються зараз. Спочатку необхідно намалювати декілька облич (сміливе, веселе, засмучене, скривджене, перелякане тощо) або використовувати окремі зображення емоцій людини. А ділі так можна буде

пограти з дитиною, щоб з'ясувати її емоції, які вона може не усвідомлювати, але відчувати [37]. У цьому випадку це будуть *інтерпретативні проєктивні методиками*.

Наявність великої кількості іграшок дозволяє в будь-яких умовах використовувати *конструктивні проєктивні методиками*. Наприклад, можна запропонувати старшій дитині погратися: з фігурок або зображень тварин або людей скласти картинку про майбутнє своєї родини. Пояснюючи складене, дитина проєктує актуальні для себе родинні ситуації. Чудово такі ігри з предметами проходять у пісочниці, де дитина додатково отримує зниження емоційного напруження за допомогою роботи з піском.

Підготувати малюка до появи нового члена у сім'ї можна і за допомогою *проєктивних методик структурування*. Для цього можна використати розповіді чи історії про немовлят, оповідання, казки, мультики та фільми, залучаючи дитину після читання або перегляду до обговорення. Власне казка чи мультфільм буде стимулом, для того, щоб відбулася проєкція, а розмова – процесом надання сенсу проєктованим внутрішнім прагненням і очікувань.

На наш погляд, це найбільш цікавий та доступний, після малювання, спосіб роботи із проєктивними методиками. Тому розглянемо його детальніше.

Для цього варто використати *розповіді* про немовлят. Почати можна з унікальної, насиченої деталями історії про те, як сам первісток був ще в утробі, а потім народився й поступово навчився повзати, говорити та став таким, яким є на сьогодні. Можна розказати дитині й про те, що діти вже в утробі матері відрізняють голоси близьких йому людей, а отже вже зараз можна «познайомитися і поспілкуватися» із майбутнім малюком [29; 40].

Також, можна розповісти довільну *історію* про те, як в одного хлопчика з'явилася сестра – він думав, що мама буде любити його менше, але все сталося інакше. Батьки любили їх однаково, а сестра виросла і стала грати разом з ним, виявилася надійним другом [29].

Але найкраще на дитячу свідомість впливають дитячі *оповідання та казки*. Наприклад, в багатій літературній спадщині Василя Сухомлинського є

оповідання «Народився братик» (додаток Є), де дуже ніжно описано як саме батьківська любов і тепло розподіляється, коли народжується ще один малюк. Така розповідь допоможе малюку зрозуміти, що його люблять не менше, ніж очікувану або вже новонароджену дитину. Або, якщо в сім'ї вже є немовля, а старша дитина не може справитися із двома відчуттями щодо її появи, можна зачитати оповідання Ліди Данилової «Де братик?» (додаток Ж).

Такі історії є своєрідною розмовою з дитиною про труднощі її власною мовою. Казки дитина не сприймає як читання моралі від дорослих, а бачить таку ж дитину як вона сама, з такими ж проблемами, і спостерігає за варіантами вирішення цих проблем.

На сьогодні існує велика кількість *ілюстрованих книжок* для малюків про народження братиків і сестричок (додаток К). В них розглядаються найпоширеніші питання, які викликають у дітей та батьків, починаючи безпосередньо від звістки про поповнення в родині й закінчуючи загальними особливостями взаємодії братів та сестер у сім'ї. Використання таких книжок корисне не тільки для розв'язання актуальних родинних протиріччів, а й для загального розвитку старшої дитини, її заохочення до читання й фантазування.

Окрім оповідань і казок існують також *терапевтичні казки*, які написані спеціально для вирішення конкретних психологічних проблем у дітей. Зазвичай вони використовуються в психологами, рідше вихователями, в роботі з дітьми, але легко можуть застосовуватися й батьками. З їх допомогою дорослий може краще зрозуміти дитину, стати їй ближче, а сама дитина зможе знайти вихід із складних ситуацій свого життя.

Наприклад, розібратися в негативних почуттях дитини старшого дошкільного віку (ревності, образи, переживання прийняття ролі старшого тощо), пов'язані з народженням молодшої сестри чи брата, коли старша дитина каже, що молодшу батьки люблять більше, допоможе терапевтична казка «Меленький гномик» (Додаток Л), або якщо каже, що батьки взагалі не люблять його після народження брата чи сестри – «Казка про песика, якого звали Тобік» (Додаток М).

Особливістю запропонованих казок є те, що окрім самого тексту, який описує актуальну для дитини історію та вже допомагає знайти певний вихід з ситуації, в кінці пропонуються спеціальні питання для обговорення. Саме завдяки активному обговоренню змісту казки можна підвищити ефективність впливу розповіді на свідомість дитини, наголосити на ключових моментах та зрозуміти наскільки історія зрозуміла і чи взагалі вона допомогла дитині знайти відповіді на свої питання.

Більш активною формою впливу на дитину є *мультсеріали* (додаток Н). Їх особливістю є велика різноманітність тем про родину, сестер і братів, родичів, друзів тощо. До того ж, персонажі з кожною новою серією стають розумнішими, дорослішими і дитина може спостерігати прогрес у розвитку як окремого героя, так і у його відносинах з найближчим оточенням. Так відбувається процес, коли дитина переймає собі частину цього досвіду героя.

Поряд з мультсеріалами почесне місце займають *мультфільми*. Вони також яскраво відображають відносини всередині сім'ї та поза нею: від заздрощів, ревнощів і суперництва до міцної дружби та взаємної турботи [44].

В додатку II ви зможете переглянути опис деяких мультиплікаційних фільмів про взаємовідносини в сім'ї після поповнення в родині, а в додатку Р ознайомитися з переліком рекомендованих анімаційні фільми для дітей з 6-ти років загалом про сім'ю та взаємовідносини з братами та сестрами.

Особливу групу мультфільмів складають всім нам відомі з дитинства казки – їх можна не тільки прочитати, пофантазувати та обговорити разом із дітьми, а й переглянути у вигляді мультфільмів. Наприклад, казки Ганса Крістіана Андерсена «Снігова королева» та «Дикі лебеді» не раз екранізували. Перша з них розповідає про друзів, які люблять один одного як рідні брат і сестра, та про сміливість Герди, яка рятує свого названого брата Кая з рук Снігової королеви. Сюжет другої казки містить в основі історію про безліч випробувань, які повинна пройти сестра, щоб зняти чари і перетворити диких лебедів в своїх одинадцять братів.

Не можна не згадати й про *фільми*, які при спільному сімейному перегляді можуть допомогти дітям та батькам поглянути на себе з боку та, можливо, знайти якийсь вихід із напруженої ситуації (додаток Т). В основному вони призначені для дітей дошкільного та більш старшого віку (тобто, починаючи з 6-ти років і старше) [44].

На останок декілька слів про застосування проєктивних методик вихователем у своїй роботі.

Насамперед, важливість консультативної та просвітницької діяльності працівників дитячих закладів важко переоцінити. Найчастіше така діяльність реалізується у формі занять, тренінгів, круглих столів, курсів для батьків тощо.

В усіх цих формах проведення для досягнення поставленої мети вихователем можуть бути використані вищеперераховані засоби у вигляді оповідань, казок, мультфільмів та фільмів, а також інформаційні плакати, флаєри та пам'ятки для батьків.

Для практичного використання в роботі, окрім зазначених вище матеріалів та посилань, в додатку У розміщені додаткові пам'ятки та рекомендації для батьків та вихователів щодо актуальних питань виховання єдиної, старшої, середньої та наймолодшої дітей у сім'ї.

Зверніть увагу й на додаток Ф, де поданий флаєр для розповсюдження серед сімей, які очікують на дитину або нещодавно вкотре стали батьками. В ньому подається найважливіша інформація щодо функціонування безкоштовної Гарячої лінії підтримки батьків після пологів. Вона розрахована на обох батьків та інших родичів, які піклуються про жінку та дитину в післяпологовий період. Працює вона й для майбутніх батьків, щоб дізнатися наперед про післяпологовий період [34].

В консультації вихователям в пригоді стане додаток Х, в якому наведена коротенька ситуація для обговорення з батьками. Це невеличке оповідання, в якому описана перша зустріч старшої дитини з немовлям після повернення батьків з пологового будинку, та розміщений перелік питань для роздумів та обговорень.

2.3. Розробка заняття з елементами тренінгу для батьків «Ми – найкращі батьки»

У даному підрозділі представлена розробка заняття для батьків, яка ознайомить їх з приблизними найхарактернішими особливостями дітей, залежно від послідовності їх народження, дозволить обмінятися досвідом щодо виховання дітей та підвищить самооцінку батьків.

Передбачається, що заняття доцільно проводити у квітні до свята братиків і сестричок, яке відзначається в усьому світі 10 квітня.

Заняття з елементами тренінгу «Ми – найкращі батьки»

Мета: визначення кола проблем у взаємостосунках батьків і дітей, ознайомлення з тим, як послідовність народження дитини може впливати на формування того чи іншого стилю поведінки дитини, підвищення самооцінки батьків.

Обладнання: заздалегідь роздруковані фотокартки кожної дитини групи (за бажанням), роздаткові матеріали (додаток Ц), чотири ватмани, олівці, фломастери або ручки для кожної групи, пам'ятки для кожного з батьків (додаток У).

Хід заняття

1. Вступне слово ведучого. Якщо захід проводиться у квітні до свята братів і сестер, то можна почати з короткої історії цього свята.

Сьогодні ми зібралися з вами в честь свята – Дня братів і сестер, яке відзначається в різних країнах світу 10 квітня.

Поки що, це не дуже відоме свято, яке виникло в 1995 році для того, щоб продовжити традицію вшанування сімейних і родинних зв'язків, підтримці теплих відносин, згуртуванні братів і сестер. Це чудовий привід згадати про те, що на Землі є близька споріднена душа.

Ідея заснування цього свята належить Клаудії Еварт, яка втратила своїх рідних брата й сестру в ранньому віці. В пам'ять про них Клаудія вирішила

організувати проведення свята, а в якості дати обрала 10 квітня – День народження її сестри [1].

Повідомлення теми і мети заняття.

2. Знайомство учасників.

Мета: знайомство учасників між собою; створення доброзичливої атмосфери.

За бажанням у вправі можна задіяти заздалегідь роздруковані фотокартки кожної дитини групи. В цьому випадку спочатку пропонуємо батькам знайти фотокартку своєї дитини. Далі батьки по чергово називають своє ім'я та ім'я дитини, для наглядності демонструючи фотокартку своєї дитини та пояснюючи чому вони її так назвали.

Якщо ж фотокартки не використовуються, то батьки просто по чергово називають своє ім'я та ім'я дитини та розповідають, чому вони її так назвали.

Примітка для ведучого: Деякі батьки можуть і не згадати, чому саме так вони назвали свою дитину. Необхідно заспокоїти їх, сказавши, що, можливо, це було спонтанне рішення, тому і не запам'яталось. Так буває.

Після знайомства батьки дають відповіді на такі питання:

1. Як проявляються здібності вашої дитини?
2. Як саме ви допомагаєте розвинути здібності вашої дитини?

Таким чином між батьками відбувається обмін досвідом виховання дитини в сім'ї [23, с. 44].

3. Інформаційне повідомлення «Послідовність народжуваності в сім'ї»

Ведучий: Одним з найперших, хто звернув увагу на те, що порядок народження впливає на подальше життя людини, був Альфред Адлер. Він дійшов висновку, що наявність у дітей спільних батьків та зростання в приблизно однакових сімейних умовах не означає, що їх соціальне оточення тотожне. Досвід старшої чи молодшої дитини в родині по відношенню до інших дітей, особливості впливу батьківських установок і цінностей – все це

змінюється в результаті появи в родині наступних дітей і сильно впливає на формування подальшого стилю життя.

За Адлером, порядок народження (позиція) дитини в родині має вирішальне значення. Це своєрідний фактор, що визначає моделі поведінки дітей залежно від їх вікового співвідношення з братами та сестрами.

Виділяють наступні позиції:

- єдина дитина,
- первісток (старша дитина),
- друга або середня дитина,
- наймолодша дитина (молодша з двох, трьох і більшого числа дітей) [3].

4. Робота в групах

Об'єднуємо всіх учасників заняття в 4 групи та надаємо роздаткові матеріали з необхідною для роботи інформацією (Додаток Ц). Завдання для учасників: використовуючи отримані матеріали в довільній формі оформлення на ватмані охарактеризувати:

- 1 група – особливості єдиної дитини в сім'ї;
- 2 група – особливості первістка або старшої дитини;
- 3 група – особливості другої або середньої дитини,
- 4 група – особливості наймолодшої дитини.

Після 10 хвилин групової роботи учасники презентують результати, а ведучий підводить підсумок.

Ведучий: Кожен із розглянутих позицій народження являє собою стереотипний опис "типової" єдиної, старшої, середньої і наймолодшої дитини. Тому не у кожної дитини стиль життя повністю збігається із цими загальними описами [3]. Однак тепер ви дізналися характерні особливості кожного з типів та можете використати ці знання у вихованні власних дітей.

5. Вправа «Я – найкращий вихователь»

Мета: підвищення самооцінки ролі батька/матері.

Батькам по колу пропонується продовжити речення: «Я – найкращий вихователь, тому що ...»

Примітка для ведучого: При виникненні труднощів у батьків, слід підтримати їх, допомогти знайти в собі позитивні батьківські риси кожному з учасників, навести конкретні приклади з власних спостережень [23, с. 47].

6. Підбиття підсумків. Ведучий підбиває підсумок, дякує всім за плідну роботу та роздає пам'ятки (Додаток У).

Висновки з розділу 2

Готувати первістка до появи немовля варто вже після третього триместра вагітності, розпочавши з повідомлення дитині звістки про майбутнього братика чи сестричку. При цьому батькам не варто нав'язувати свої очікування дитині та давати пусті обіцянки. Краще почати підготовку усіх необхідних змін в будинку до народження немовля та відводити якнайбільше часу для спілкування з старшою дитиною. В процесі ігор з дитиною можна поступово ознайомлювати її із зовнішнім виглядом та особливістю поведінки немовляти. Для цього можна залучати первістка до активних обговорень, творчої діяльності, перегляду фотокарток малюків та безпосередньому спостереженню та взаємодії ними.

Ефективними методами для цього буде й використання різних проєктивних методик за допомогою розповідей та історій про немовлят, оповідань, казок, спеціальних терапевтичних казок, а також за допомогою мультсеріалів, мультиплікацій та фільмів.

В діяльності вихователя проєктивні методики стануть в нагоді при консультативній та просвітницькій діяльності у формі занять, тренінгів, круглих столів з використанням оповідань, мультфільмів, пам'яток для батьків та інформаційних плакатів.

Також нам вдалося створити розробку заняття вихователя для батьків, яка ознайомить останніх з найхарактернішими особливостями дітей, залежно від послідовності їх народження, дозволить обмінятися досвідом щодо виховання дітей та підвищить самооцінку учасників.

ВИСНОВКИ

В результаті аналізу літературних та Інтернет-джерел було встановлено, що зараз існує значна кількість праць, що стосуються різних аспектів сімейного життя. Однак серед наявних джерел не вдалося знайти робіт, що були б присвячені вивченню використання проєктивних методик в роботі з родинами, що очікують народження дитини.

Тому, за допомогою комплексу теоретичних методів ми досягли поставленої мети – дослідили особливості використання проєктивних методик в роботі з родинами, що очікують народження дитини та встановили можливості їх застосування в роботі вихователя дошкільного віку.

В процесі роботи було виконано ряд задач, які було висунуто для опрацювання: виявлено стан розробки використання проєктивних методик в роботі з родинами, що очікують народження дитини в літературних джерелах та Інтернет-ресурсах; досліджено особливості застосування проєктивних методик в роботі з родинами загалом, а також з тими, що очікують народження дитини; окреслено можливості використання проєктивних засобів в процесі роботи вихователя; розроблено рекомендації для батьків, що очікують народження дитини; створено конспект заняття з елементами тренінгу для батьків про виховання дітей в залежності від наявності чи відсутності братів та сестер, а також послідовності їх народження.

Опрацювання зібраних даних дозволило отримати нам наступні висновки з проведеної роботи:

1) Сім'я є малою соціальною групою, члени якої об'єднані емоційними зв'язками, спільністю побуту, моральною відповідальністю, взаємодопомогою та задоволенням своїх потреб за рахунок виконання функцій родини. І враховуючи те, що єдиної класифікації сімей на типи не існує, то найчастіше сім'ю розглядають виходячи з її основних функцій.

2) Родина – найважливіший інститут виховання та соціалізації підростаючого покоління. При цьому на результат цих процесів впливає все

близьке оточення дитини: батьки, брати та сестри та інші родичі. Найбільше протиріччя спостерігається у відносинах між братами та сестрами. Велике значення у цих стосунках має різниця у віці між дітьми, яка впливає на виникнення певних труднощів та переваг у вихованні дітей для батьків.

3) Одним із інструментів вивчення внутрішніх відносини у сім'ї є різноманітні проєктивні методики. Серед них більшість дослідників цікавлять так звані малюнкові проєктивні тести, які мають як переваги, так і обмеження. Тому, при їх використанні важливо спочатку детально вивчити методику застосування конкретного діагностичного інструменту, а для отримання надійних результатів варто користуватися двома і більше методиками, включаючи стандартизовані.

4) Готувати первістка до появи немовля варто після третього триместра вагітності, розпочавши з повідомлення дитині звістки про майбутнього братика чи сестричку. Ефективними методами для цього буде використання різних проєктивних методик за допомогою розповідей та історій про немовлят, оповідань, казок, спеціальних терапевтичних казок, а також за допомогою мультсеріалів, мультиплікацій та фільмів.

5) В діяльності вихователя проєктивні методики можуть бути особливо корисні при консультативній та просвітницькій діяльності у формі занять, тренінгів, круглих столів з використанням елементів оповідань, казок, мультфільмів, пам'яток для батьків та інформаційних флаєрів та плакатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 10 квітня – День братів і сестер: історія свята та привітання. URL: <https://bit.ly/3DhZXam>
2. Алексеева Е.Е. Психологические проблемы детей дошкольного возраста. Как помочь ребенку?: учеб.-метод. пособ. СПб.: Речь, 2008. 283 с.
3. Хьелл П., Зиглер Д. Теории личности. 3-е изд. СПб.: Питер, 2008. 607 с. URL: <http://iakovlev.org/zip/op.pdf>
4. Астрид Деборд: Моя младшая сестра. URL: <https://bit.ly/3FfwSg9>
5. Барбосткіни. URL: <https://bit.ly/3FgWjOt>
6. Баркан А. И. Плохие привычки хороших детей. Учимся понимать своего ребенка. М.: Дрофа-Плюс, 2004. 352 с.
7. Бебі Бос. URL: <https://uakino.club/cartoon/features/3491-beb-bos.html>
8. Білка та Стрілка. Пустотлива сімейка. URL: <https://bit.ly/3DhQXSA>
9. Болотовский Г. В., Церегородцева А. Д. Ребенок от 3 до 7: книга для родителей / под ред. Г. В. Болотовского, А. Д. Церегородцева. СПб.: НПК Омега, 2008. 384 с.
10. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты: Иллюстрированное руководство. М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. 160 с. URL: <http://pedlib.ru/Books/3/0023/index.shtml>
11. Все лучшие методики воспитания детей в одной книге: русская, японская, французская, еврейская, Монтессори и другие. М.: Издательство АСТ, 2015. 528 с. URL: <https://img-gorod.ru/24/874/2487470.pdf>
12. Заврик і його молодший брат. URL: <https://bit.ly/3ChbV2G>
13. Інтерпритація проєктивної методики «Сім'я тварин». URL: <https://bit.ly/3qD8gds>
14. Калитюк Д. В. Дитячий малюнок як засіб психологічної діагностики молодшого школяра. URL: <https://bit.ly/3qRrWKL>
15. Книга День, коли має з'явитися на світ мій братик. Том 3. URL: <https://www.yakaboo.ua/den-koli-mae-z-javitisja-na-svit-mij-bratik-tom-3.html>

16. Книга Папа, мама, бабушка, восемь детей и грузовик. URL: <https://bit.ly/3nhpkmQ>
17. Книга Первое чтение. 17 историй и сказок для первого чтения. Про братьев и сестер. URL: <https://bit.ly/3Cd2qBr>
18. Книга Саша и малыш. URL: <https://bit.ly/3DkgFFS>
19. Книга Сюрприз для Карлхена. URL: <https://bit.ly/3quAAgV>
20. Книга У меня теперь есть сестренка! URL: <https://www.yakaboo.ua/poljandrija-u-menja-teper-est-sestrenka.html>
21. Лебедева Л. Д., Никонорова Ю. В., Тараканова Н. А. Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт-терапии. СПб. : Речь, 2006. 336 с.
22. Литвиненко І. С., Прасол Д. В. Проективні малюнкові методики: методичний посібник. Миколаїв: Вид-во Арнекс, 2015. 160 с. <https://bit.ly/3DhRG6g>
23. Мальцева М. В. Крок за кроком до сімейної гармонії : навчальна книга. Тернопіль: Богдан, 2014. 96 с.
24. Махній М. М. Проективний психологічний інструментарій для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: інформаційно-методичний посібник. Чернігів: Десна Поліграф, 2021. 320 с.
25. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання : підруч. 3-тє вид., доп., перероб. Київ : ЦП Компринт, 2019. 376 с. URL: <https://bit.ly/3kWAAbkX>
26. Мирай из будущего. URL: <https://smotreshka.tv/vod/ivi/17/204079>
27. Мишутка – старший брат. URL: <https://bit.ly/3DfC17y>
28. Описание м/ф "Три кота" и его героев: Компота, Коржика и Карамельки. URL: http://nyuma-nyuma.ru/multgeroi_multpersonaji/tri-kota.html
29. Особливості виховання другої дитини. URL: <https://bit.ly/321pwyF>
30. Отдам сестру в хорошие руки. URL: <https://bit.ly/3ndnraS>
31. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї: навч. посіб. К.: НАУ-друк, 2010. 270 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pomytkina_Liubov/Psykholohiia_simji.pdf?

32. Пополнение В Семье Машинки ВИЛЛИ! Малыши Машинки! Развивающий Мультитик Про Машинки! URL: <https://bit.ly/3HmB0Nm>
33. Поцелуй для младшей сестрички. Сказки. URL: <https://bit.ly/3Ca0Joo>
34. Проект підтримки молодих батьків та родин, які очікують народження малюка. URL: <https://bit.ly/3HIVrdh>
35. Сербіновська Н.В. Теоретичні основи проєктивного підходу та проєктивних технік в психодіагностиці. <https://bit.ly/3DgljER>
36. Семаго Н. Я., Семаго М. М. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст. – СПб.: Речь, 2005. 384 с. URL: <https://bit.ly/3kAj1sW>
37. Розенблюм-Санчук М. Растим братьев и сестер. Книга для хорошей семьи. СПб.: Речь, 2008. 256 с. URL: <https://bit.ly/3cdTHTW>
38. Сухомлинський В. О. Бджолина музика: збірка творів / Сухомлинський В. О.; худож. О. Смірнова. Харків: ВД Школа, 2021. 96 с.
39. Три кота 2 сезон серія 98. Братик. URL: <https://bit.ly/3FhbY0k>
40. У сім'ї очікується поповнення? Як допомогти старшій дитині підготуватися до події. URL: <https://bit.ly/30mp39X>
41. Ушакова І. М. Психологія сім'ї: конспект лекцій. Харків : ПДОУ НУЦЗУ, 2017. 83 с. URL: <https://bit.ly/3CkM8q5>
42. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 362 с. URL: <https://bit.ly/3qDHsd2>
43. Хухлаева О.В., Хухлаев О.Е. Лабиринт души. Терапевтические сказки / под ред. О.В. Хухлаевой, О.Е. Хухлаева. 7-е изд. М.: Академический Проект, Фонд Мир, 2010. 178 с.
44. Шесть фильмов об отношениях между братьями и сестрами. URL: <https://bit.ly/3kEdmSR>
45. Як подолати ревності старшої дитини до молодшого. Чому старша дитина ревнує до молодшого? Що робити батькам? Як же бути в цьому випадку. URL: <https://bit.ly/3CjDV5A>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

**Теми малюнкових тестів
і параметри оцінки малюнків дошкільнят**

Вік дитини	Спрямованість (тема) малюнка	Основні аналізовані показники
3 - 3,5 років	Вільний малюнок Малюнок людини	<ul style="list-style-type: none"> – Сформованість моторної готовності руки до малювання (захоплення олівця) та моторики загалом. – Сформованість (для цього віку) графічної діяльності в цілому.
3,5 - 5 років	Вільний малюнок. Малюнок людини. Будинок-дерево-людина. Моя сім'я.	<ul style="list-style-type: none"> – Сформованість (для цього віку) графічної діяльності в цілому. – Наявність інертності та стереотипності самого малюнка як показника афективної зарядженості переживання, інертності психічної діяльності загалом. – Попередня оцінка сформованості та різноманітності зорових образів. – Суб'єктивні уявлення про позицію в сім'ї. – Статеворольова та вікова ідентифікація.
5-7 років	Будинок-дерево-людина. Малюнок людини. Моя сім'я. Неіснуюча тварина. Вільний малюнок.	<ul style="list-style-type: none"> – Рівень сформованості графічної діяльності, зокрема сформованість орієнтування в просторі аркуша загалом. – Оцінка різноманітності візуальних образів та їх «якості». – Наявність інертності та стереотипності самого малюнка як показника афективної зарядженості переживання, так і інертності психічної діяльності загалом. – Виявлення фобічних зон та найяскравіших афективно «заряджених» тем. – Виявлення особливостей уявлень про стосунки в середині сім'ї. – Виявлення непрямих показників самооцінки та рівня домагань успіху. – Непряма оцінка сформованості мотиваційної готовності до ухвалення нових соціальних ролей. – Адекватність та специфіка стеворольової та вікової ідентифікації. – Наявність специфічних особливостей малюнка, притаманних спотвореним типам розвитку [36, с. 329-330].

Пам'ятка для батьків
«ЯК ВАРТО поводитися батькам з первістком з появою другої дитини в сім'ї»

1. Заздалегідь готувати старшу дитину до приходу в сім'ю молодшого. Причому обставити цю справу так, ніби друга дитина з'явилася в будинку на прохання першої дитини.
2. Намагатися ще до народження немовляти запобігти навіть найменшим паросткам можливих ревнощів до нього у первістка.
3. Намагатися зробити якнайшвидше необхідніші зміни у житті першої дитини, перш ніж з'явиться друга, щоб не було жодних асоціацій у первістка з тим, що в його негараздах винен новонароджений.
4. Дати всім зрозуміти, і перш за все первістку, що в будинку нічого не змінилося і що малюк, що народився, йому не конкурент.
5. Все робити так, щоб Ваша перша дитина навіть на мить не відчула себе непотрібною і відкинутою в сім'ї.
6. Заховати перевагу новонародженому на дно своєї душі. Не захоплюватися і не милуватися ним у присутності та на очах у першої дитини.
7. Не порівнювати дітей між собою, не протиставляти їх одне одному.
8. Не відчувати себе винним у тому, що дитина тепер ще має брата чи сестру.
9. Сприяти тому, щоб первісток Вам допомагав у догляді за новонародженим і навіть виконував роль «третього батька».
10. Гасити найперші іскри ревнощів старшої дитини до молодшої, не допустивши пожежі.
11. Розпізнавати замасковані ревнощі, не забуваючи те, що первісток – це сторона, що страждає.
12. Не обділяти увагою дитину, посилаючись на недолік часу через немовля.
13. Не перетворювати все своє життя на суцільний догляд за молодшим.
14. Не звертати особливої уваги на дивну поведінку дитини, розцінюючи її як різновид невротичних реакцій, яка досить адекватна її актуальному стану, і навіть по можливості підігравати дитині.
15. Грати з ним у всі рольові ігри, які він став нав'язувати Вам після появи в сім'ї новонародженого, даючи цим хоч якусь віддушину і вихід його емоціям, що закипають.
16. Не ображатись на дитину, коли вона бурхливо протестує, а спробувати згладити гострі кути протесту.
17. Нагадувати їм про сімейні взаємозв'язки. Нехай старший почуватиться захисником, а молодший – захищеним.
18. Весь час сіяти насіння любові дітей одне до одного.
19. Зробити все так, щоб діти не могли жити один без одного.
20. У жодному разі не змінювати різко тип виховання дитини [6, с. 235-236].

**Пам'ятка для батьків
«ЯК НЕ ВАРТО поводитися батькам з первістком
з появою другої дитини в сім'ї»**

1. Не готувати заздалегідь дитину до появи в сім'ї новонародженого, а просто лише поставити перед фактом, що вона тепер у мами з татом не одна.
2. Забувши на якийсь час про все на світі, буквально «втрачати голову» від радості при появі в сім'ї новонародженого.
3. Весь час захоплюватися ним і захоплюватися на очах у первістка.
4. Все різко змінювати в сім'ї для «нової дитини».
5. Усі зміни, необхідні життя старшої дитини, проводити тоді, як у сім'ї з'явиться новонароджений.
6. Після народження немовляти відправити старшу дитину на тимчасове проживання до найближчих родичів чи знайомих.
7. Не приділяти старшій дитині уваги через догляд за новонародженим.
8. Протиставляти дітей один одному та порівнювати їх день і ніч між собою лише на користь молодшого в сім'ї.
9. Активно розпалювати іскри ревнощів первістка по відношенню до сестрички або братика. Сіяти конкуренцію між дітьми.
10. Сприяти народженню у первістка почуття занедбаності та непотрібності в сім'ї.
11. Не допускати дитину до допомоги у догляді за новонародженим або впадати в іншу крайність і покладати на первістка весь тягар батьківських турбот, намагаючись зробити старшу дитину своєрідною «Попелюшкою» для молодшого.
12. Карати за дивну поведінку («повернення» до дитинства), не визнаючи їх за різновид форм протесту малюка.
13. Відмовлятися грати із ним.
14. Змінювати тип виховання дитини [6, с. 236-237].

Особливості проведення проективної методики «Малюнок сім'ї»

Загальний опис. Цей тест пропонується для виявлення сприйняття особливостей сімейних взаємин у дитини. Методика використовується починаючи з чотирирічного віку, але може бути успішно застосована і для з'ясування ставлення до сімейної сфери у дорослої людини.

Послідовність проведення. Аркуш паперу кладуть перед людиною горизонтально. **Інструкція:** "Намалюйте на цьому аркуші всю свою родину". Якщо респондент ставить запитання: "А кого малювати?", "А бабусю малювати?", "А можна я намалюю свого друга?", "Мою – це означає мою власну чи батьківську, в якій я виховувався?" (останнє запитання іноді задають дорослі, які мають власну сім'ю), – той, хто перевіряє, відповідає: «Я не знаю, хто входить у вашу сім'ю. Ви знаєте це краще за мене».

На відміну від цього, у відповіді на запитання, чи малювати себе, слід дати зрозуміти, що це бажано, наприклад, можна сказати з напівзапитливою інтонацією: «Адже ти член своєї сім'ї?»

Після закінчення малюнка з'ясовують, хто саме з сім'ї представлений у намальованих персонажах. При цьому людині, яка проводить методику, не варто висловлювати власних припущень. Так, вказуючи на когось із персонажів, не слід запитувати: «Це хто, тато?». Запитання має звучати нейтрально: «Хто це? А це?». Можуть бути додаткові питання на кшталт: «Де це відбувається?», «Що ви робите?» або «Що робить кожен із тих, кого ти намалював?» і т.п. Розмову проводять у вільній формі [10; 13; 21; 24].

З особливостями *інтерпритації* методики «Малюнок сім'ї» можна ознайомитись за посиланням: <https://cutt.ly/HTMLu2g>

Особливості проведення проєктивної методики «Сім'я тварин»

Загальний опис. Часто тест «Сім'я тварин» виявляється більш інформативним, ніж тест «Малюнок сім'ї» (особливо, якщо не встановлено психологічно комфортної обстановки і респондент «закривається» або при діагностиці дорослих), оскільки його спрямованість менш очевидна. Його можна використовувати замість тесту «Малюнок сім'ї» або у поєднанні з ним для отримання додаткових даних.

Як і тест «Малюнок сім'ї», він доступний дітям із чотирирічного віку.

Проведення тестування. Аркуш паперу кладуть перед обстежуваним горизонтально. Інструкція: «Намалюйте сім'ю з тварин, щоб усі члени сім'ї були різними тваринами». Можна пояснити, що йдеться про казкову сім'ю, оскільки насправді сім'ї тварин складаються з однакових видів особин.

Обстежуваному не кажуть, що передбачається зображення його сім'ї. Навпаки, за інструкцією має бути намальована абстрактна сім'я. Проте асоціації обстежуваного однаково визначаються його самовідчуттям у сім'ї.

Обстежуваний може сказати, що не вмів малювати тварин. Тоді йому пояснюють, що це не страшно, і якщо буде незрозуміло, кого він намалював, він скаже, хто це, а той, хто проводить тест, запише вид тварини.

Після закінчення малюнка перевіряючий з'ясовує, які це тварини і хто вони у сім'ї (хто якийсь член сім'ї). Відповіді фіксують у протоколі. Як і в методиці «Малюнок сім'ї», експериментатору не варто висловлювати власних припущень щодо зображених персонажів: запитуючи, не можна вимовляти слів «мама», «тато», «дитина», «бабуся» та ін. Потрібно використовувати нейтральне словосполучення «член сім'ї» [10; 13; 21; 24].

З особливостями *інтерпритації* методики «Сім'я тварин» можна ознайомитись за посиланням: <https://cutt.ly/PTMLVw3>

Оповідання Василя Сухомлинського**«Народився братик»**

В Оленчиної матусі народився хлопчик. Радіє Оленка: тепер у мене є братик.

Прокинулася вночі Оленка, бачить – схилилась мама над колискою та й співає колискові.

Заворушилась заздрість в Оленчиній душі. Тепер, думає, мама вже не любитиме мене так, як раніше. Бо треба ж і Петрика любити.

– Мамо, – каже Оленка вранці, – ой, як люблю я вас...

– А чого ти мені це говориш? – непокоїться мати.

– Бо хочу, щоб ви мене любили не менше, ніж Петрика...

Мама полегшено зітхнула й каже:

– Піди, Оленко, Сонця запитай, як воно ділить своє тепло між людьми?

Вийшла Оленка та й питає. А Сонце каже:

– Для кожної людини – все моє тепло. Від першої до останньої іскринки [38, с. 67].

Оповідання Ліди Данилової**«Де братик?»**

Коли Єві було чотири роки, в неї з'явився молодший брат. Він часто плакав і забирав у батьків багато часу. Єва заздрила малюкові і навіть потай мріяла, щоб брат зник і все було як до його появи.

Якось Єва прокинулася раніше і виявила, що вдома підозріло тихо. Вона побігла до кімнати, де спало маля, але його там не було. Єва зазирнула в кожную кімнату, але від брата й сліду не лишилося. Вона злякалася і гірко заплакала.

Раптом ключ у замку повернувся, і до квартири зайшов тато з рум'яним та щасливим братом. Виявляється, тато вирішив прогулятися з малюком, щоб дати мамі та Єві виспатися!

Яка сестричка була щаслива! З цієї хвилини вона почала проводити з братом більше часу та зрозуміла, що бути сестрою – це дуже гарно! [17, с. 16].

Рекомендовані книги для малюків про народження братиків або сестричок

Жолибуа Кристиан, Хайнриш Кристиан «День, коли має з'явитися на світ мій братик», Том 3 (рис. К.1.1)

В третьому томі серії «Відважні курчата» розповідається історія про поповнення в сім'ї курчат. Головним героєм є рожевий курчак Кармеліто – єдина дитина в сім'ї. Часом йому від цього гірко і самотньо, тож він мріє про братика. На жаль, з цим не все просто, та за сприяння старого друга баклана Педро з'являється надія на довгождане поповнення в сім'ї. Та зловмисники-їжаки задумали викрасти дорогоцінне яйце і влаштувати собі з нього бенкет. На щастя, крихітне курчатко ніхто не з'їв, воно дуже вчасно вилупилося, але виявилось сестричкою, а не братиком. Бідолашний Кармеліто не одразу оговтався від такого сюрпризу. Проте маленька Кармен уже у перші хвилини свого життя продемонструвала, яка вона смілива та кмітлива [15].

Рис. К.1.1. Обкладинка книги «День, коли має з'явитися на світ мій братик»

Рис. К.1.2. Обкладинка книги «Мишутка – старший брат»

Міріам Мосс, Анна Кьоррі "Мишутка – старший брат" (рис. К.1.2)

Це зворушлива і ніжна історія про сімейне кохання та прихильність.

Мишко разом з мамою садить у землю насіння соняшника і несподівано дізнається, що ось-ось стане старшим братиком. Коли соняшник виросте великим, у мами народиться малюк. В книзі проілюстровано яким старшим братом стане Мишко і як відреагує на появу сестрички [27].

Рис. К.1.3 Обкладинка книги «Моя молодша сестра»

Деборд Астрід «Моя молодша сестра» (рис.К.1.3)

Друга частина неймовірно зворушливої історії про материнську любов – книги «Моя любов».

Тепер у головного героя з'явилася сестра і він з радістю готовий розповісти свою історію про те, чому бути старшим братом – це чудово! Гарні ілюстрації, мало тексту, але кожне слово влучає у самісеньке серце [4].

Рис. К.1.4. Обкладинка книги «Сюрприз для Карлхена»

Лаюк Мирослав «Заврик і його молодший брат» (рис.К.1.5).

Ця книга розповідає історію про те, як змінилося життя стегозаврика, відколи в родині очікують на його молодшого братика. Разом із ним читачі переживатимуть такі природні емоції як ревності старших братів і сестер до молодших. А також – усвідомлення власного «я» і цінності кожної дитини, незалежно від її віку. Завдяки історії про Заврика маленькі читачі зможуть зрозуміти, що молодші брат чи сестричка – не перешкода чи зайвий клопіт, а справжні друзі. Вони – ті, завдяки кому ти можеш ставати сильнішим, впевненішим і дорослішим [12].

Рис. К.1.5. Обкладинка книги «Заврик і його молодший брат»

Анна-Карин Гархман «Сашко і малюк» (рис. К.1.6).

Зовсім скоро у Саші з'явиться братик або сестричка. А поки малюк живе в животі у мами. Скільки ж всього потрібно зробити до його народження! Випрати і розкласти по шухлядках дитячий одяг, зібрати і застелити ліжко... та не забути вибрати для малюка чудовий подарунок. А коли він народиться, буде ще цікавіше! Ця книга підготує дитину до появи нового члена сім'ї, пояснить, як себе вести і як спілкуватися з молодшим братом чи сестрою. Завдяки яскравим та привабливим ілюстраціям, в яких дитина зможе впізнати себе, книга допоможе розібратися з ревностями до молодшої дитини [18].

Рис. К.1.6. Обкладинка книги «Сашко і малюк»

Рис.К.1.7 Обкладинка книги «В мене тепер є

Леблан Катрін «В мене тепер є сестричка!» (рис.К.1.7)

Медвежатко Мартін повинен справитись з непростим випробуванням: в нього з'явилася молодша сестричка. Авторка книги – дитяча психологиня, яка в художній формі детально описує емоції та переживання дитини в цей момент [20].

Рис.К.1.8. Обкладинка книги «Віддам сестру в добрі руки»

Тетяна Коваль «Віддам сестру в добрі руки» (рис. К.1.8) Маленький Мишко так мріяв про собаку чи подорож на море. І ось одного разу бабуся повідомляє, що батьки приготували для нього сюрприз. Нарешті вони здогадалися! Але де собака? Що це за маленька галаслива грудка, яку називають "сестрою"? Навіщо вона потрібна батькам – вона ж лиса, вона не має зубів і вона зовсім не вмє розмовляти! До того ж вона повністю оволоділа маминою увагою, і на Мишка зовсім не залишається часу. Потрібно з цим терміново щось робити... В книзі розповідається історія про те, як Мишко завойовуватиме мамину увагу, чи зможе він полюбити сестру і стати справжнім дбайливим старшим братом [30].

Урзель Шефлер «Поцілунок для молодшої сестрички. Казки» (рис. К.1.9).

У книзі можна знайти підказки як саме допомогти дитині не просто прийняти, а й полюбити нового члена сім'ї. Кумедні та дуже зворушливі історії про ведмежатко та його маленьку сестричку повідають юним читачам про те, чому важливо дбати про молодших і слухатися старших. Просто і зрозуміло розкриваються такі важливі теми, як взаємини між старшими та молодшими дітьми, ревності, дружба, любов та відповідальність. А барвисті ілюстрації зроблять казки не лише повчальними, а й захоплюючими [33].

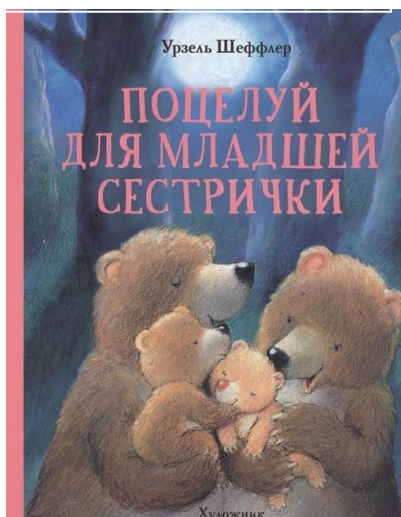

Рис.К.1.9. Обкладинка книги «Поцілунок для молодшої сестрички. Казки»

Ліда Данилова «Перше читання. 17 історій та казок для першого читання. Про братів і сестер» .

Ця збірка казок та історій чудово підійде для першого самостійного читання. Великий шрифт, цікаві повчальні історії та барвисті ілюстрації не залишать байдужим маленького читача. Кожна історія допоможе дитині правильно вчинити у складній ситуації та зміцнити брато-сестринські стосунки [17].

Терапевтическая сказка «Маленький гном»

В одной горной долине, где всегда лето, солнце, круглый год радуют глаз своей красотой цветы, а на деревьях растут фрукты, сладкие, как мед, стоял маленький домик, внешне похожий на тыкву. В этом домике жила семья гномов: папа-гном, мама-гном и маленький гномик, которого звали Шарли.

Мама и папа никак не могли нарадоваться на своего маленького сына. Они делали все, чтобы ему было хорошо. Папа – покупал яркие красивые игрушки, из листьев пальмы смастерил ему люльку. Мама убаюкивала его, рассказывала интересные сказки и кормила разными лакомствами.

Шарли потихоньку рос и старался никогда не огорчать маму и папу. Он всегда их слушался, убирал за собой игрушки, учил буквы, цифры и собирался идти учиться в школу. Хотя иногда он шалил, как и все другие маленькие гномики. Родители всегда его хвалили и говорили: «Ах, какой у нас молодец Шарли! Самый лучший гномик во всей долине!»

И вот однажды за мамой приехала повозка, запряженная розовыми слонами, и куда-то ее увезла. Он ничего не понимал, а папа говорил: «Не переживай, мама скоро вернется и нас ждет сюрприз». Несмотря на его слова Шарли очень волновался и днями и ночами ждал маму у окна. Как-то раз глазки закрылись сами собой, и гномик уснул прямо там.

Утром его разбудил сильный крик. Долгое время Шарли не мог понять, что происходит, но все-таки набрался смелости и в щелочку заглянул в ту комнату, где раньше никто не жил, кроме его игрушек. Там он увидел маму и, радостно распахнув дверь, с криком «Мама!» побежал к ней. Мама обняла его и попросила не шуметь. Она взяла Шарли за руку и подвела его к люльке – к той самой, в которой когда-то спал он сам. Гномик заглянул в нее, увидел там малыша, вопросительно взглянул на маму и она сказала: «Радуйся, сынок, теперь у тебя есть младшая сестренка. Ее зовут Ляля».

С этого момента у Шарли, как он сам считал, началась новая жизнь. Он перестал быть самым лучшим. Мама уже не сидела с ним часами, а говорила, что он уже большой и сам может читать. Папа постоянно бегал куда-то и каждый раз приносил кучу пеленок, сосок и всевозможных бутылочек. А «сюрприз», который так ждал Шарли, постоянно орал.

И однажды на рассвете, после того как он не спал всю ночь, Шарли собрал свои вещи и ушел из дома. Он шел по узкой горной тропинке и думал: «Я вырос и стал не нужен своим родителям, они променяли меня на маленькую орущую ведьму (так он называл свою сестру). Теперь я плохой. Они меня больше не любят. Что же я сделал? Я ведь почти всегда их слушался и помогал». И стало

ему так грустно от своей беспомощности и ненужности, что он сел на большое яблоко, валявшееся на дороге, и горько заплакал. Он так сильно плакал, что около него образовалось целое соленое озеро. По этому озеру на лодочке, сделанной из ореховой скорлупы, к Шарли подплыла мышка. Он поведал ей о своем горе и поклялся, что больше никогда не вернется в этот ужасный дом, пока там живет эта злодейка.

В ответ мышка рассмеялась и сказала: «Гномик, твоему горю можно помочь. Вот послушай. У меня есть младшая сестра. Когда она родилась, я во всем помогала маме. Я помогала пеленать сестренку, кормить, играть с ней и даже читала ей сказки. Я знала, что мама любит меня, если доверяет мне ухаживать за сестренкой. Просто настало время, когда я тоже должна ей помочь. Я поняла, что я – старшая, и мне стало от этого очень приятно».

После этих слов Шарли вскочил с места и быстро-быстро побежал в направлении к своему дому.

Он оказался у двери, когда было уже совсем темно. А мама сидела у окна и плакала. Увидев сына, она заплакала еще больше, но уже от радости: «Где же ты был так долго? Папа пошел искать тебя в лес. Мы думали, что ты убежал», Шарли только заулыбался и крепко обнял маму. Он понял, что родители его очень любят.

На следующий день он уже помогал во всем маме и папе. Ляля стала его любимой сестренкой. Шарли решил, что раз он старший, то должен быть примером для сестры и всегда будет ей во всем помогать.

Вопросы для обсуждения к сказке «Маленький гном»:

1. Почему Шарли не нравилась жизнь с маленькой сестренкой?
2. Как Шарли рассказал бы о своих чувствах (связанных с сестрой) своим родителям?
3. Что самое важное сказала мышка?
4. Почему Шарли изменил свое отношение к сестре? [43, с. 31-32].

Додаток М**Терапевтическая сказка «Сказка о песике по имени Тобик»**

В одной семье жил песик по имени Тобик. Хозяйева очень его любили, ласкали и часто с ним играли. Как и все собаки, Тобик мог наделать глупостей, но хозяйева прощали ему его недостатки. Жизнь Тобика была очень счастливой.

Но вот однажды в доме появился маленький котенок. Он был совсем крохотным и беспомощным, и хозяйева уделяли ему гораздо больше времени, чем Тобику. Котенка кормили из рук, ласкали и разрешали ему все то, что Тобику теперь запрещалось. «Ты уже большой, – говорили ему хозяйева. – Веди себя как следует». А любимая хозяйка почти забыла о бедном песике и все время возилась с этим котенком,

Тобику стало казаться, что его совсем не любят, у него пропал аппетит и он стал плохо спать по ночам, а однажды завыл от тоски, но его за это наказали. Тобик считал котенка виновником всех своих несчастий, но чем больше он на него злился, тем чаще хозяйева наказывали бедного Тобика. И от этого он еще больше ненавидел противного котенка.

Однажды его терпенье лопнуло: котенок посмел утащить его любимый мячик и стал гонять его по всему дому. Тобик не удержался и укусил котенка за хвост. Котенок завопил от боли, а хозяйева отшлепали Тобика. От этого он еще больше возненавидел котенка и вечером уснул, мечтая о том, что завтра он его как следует отделает.

Тобику приснился странный сон... Он оказался в незнакомом городе, вокруг никого не было. Он бежал по пустынным улицам и никак не мог найти свой дом. Наконец, уставший и голодный, он решил попроситься на ночлег и постучал в ближайшую дверь. Дверь открылась и из дома вышел... огромный кот! «Убирайся отсюда! – закричал кот. – Это город кошек и тебе здесь не место». Тобик оглянулся и увидел, что его окружает целая толпа кошек: они злобно шипели и грозили ему острыми когтями. Испуганный Тобик бросился бежать.

Он был в отчаянии: один в чужом городе, все гонят его прочь... и неоткуда ждать помощи. И тут навстречу ему вышел маленький котенок, как две капли воды похожий на любимца хозяйев. «Почему у тебя такой несчастный вид? – спросил котенок. – Может, я смогу помочь?» Тобик рассказал ему о своих несчастьях, и котенок пожалел его. Он привел Тобика в свой дом, накормил и даже уступил ему свою постель, а сам устроился рядом. Они оба сладко заснули.

Проснулся Тобик в своем доме, но рядом с ним лежало что-то теплое и пушистое. Оказалось, это маленький котенок, который забыл про свой искалеченный хвост и пришел помириться со своим обидчиком. Тобик уже не злился на котенка, ему стало стыдно за то, что он обижал слабого малыша. Он нежно лизнул котенка в лоб, и с тех пор они жили очень дружно. Хозяйева были просто счастливы, потому что на самом деле любили обоих одинаково.

Вопросы для обсуждения к сказке о песике по имени Тобик:

1. Из-за чего Тобик думал, что хозяйева его больше не любят?
2. Что было самое главное во сне, увиденном Тобиком?
3. Почему Тобик помирился с котенком?
4. Правильно ли он сделал? [43, с. 33-34].

Рекомендовані мультсеріали для дошкільнят про взаємовідносини в сім'ї та поповнення в родині

«Три коти» (рис. Н.1.1) – російський мультиплікаційний серіал для глядачів без вікових обмежень, орієнтований на дітей дошкільного віку.

Ця стрічка розповідає історію про повсякденне життя, стосунки та пригоди трьох маленьких допитливих кошенят: Коржика, Компота та їх молодшої сестрички Карамельки. У їхній великій родині життя ніколи не стоїть на місці: разом вони вчаться

висловлювати свої емоції, підтримувати один одного і знаходити вихід із будь-якої, навіть непростой на перший погляд ситуації, за допомогою своєї фантазії та батьківської ради [28].

Особливої уваги потребує серія з другого сезону мультсеріалу №98 під назвою «Братик» про особливості взаємодії дошкільнят із немовлятком. В основі сюжету одного ранку до будинку сім'ї головних героїв завітали гості – тітка та її зовсім маленький син. Спочатку кошенята не могли зрозуміти у що з таким малюком можна пограти. Трохи згодом вони знайшли іграшки, в які вони грали, коли були малюками та зрозуміли, що з малечю можна проводити час дуже весело [39].

«Машинка Віллі» – веселі, забавні та розвиваючі мультики для дітей. У кожній серії розповідається про пригоди улюблених героїв із різних мультиків та ігор, які будуть цікаві як для хлопчиків, так і для дівчаток [32].

Для нас особливий інтерес викликає серія «Поповнення в сім'ї Машинки Віллі», де показується хвилюючий момент сім'ї машинок: підготовка до від'їзду в пологовий будинок, нервування в залі очікувань лікарні та щасливу зустріч старших дітей із новонародженими близнюками (рис. Н.1.2).

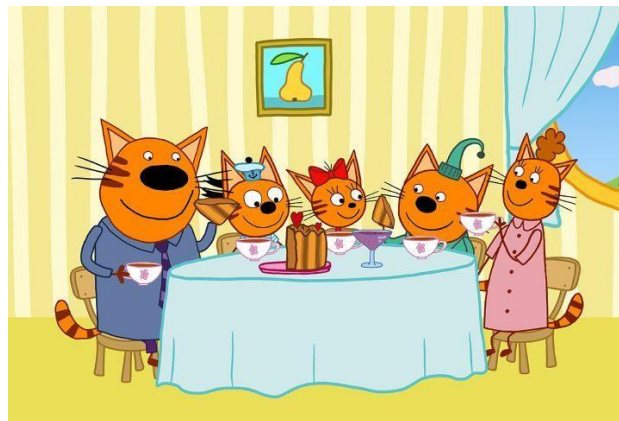

Рис. Н.1.1. Головні герої мультсеріалу «Три коти»

Рис. Н.1.2. Щасливий момент першої зустрічі з новонародженими

«Барбоскіни» (рис. Н.1.3) – мультсеріал, який розповідає нам про сучасне сімейство собак, чимось схоже на людей. Тато дуже багато працює, на мамі лежить вся турбота про дітей, яких в родині п'ятеро. І кожен зі своїми уподобаннями і недоліками, але не дивлячись на протиріччя, кожен раз вони об'єднуються, щоб вирішити якусь проблему. Поступово діти все більше починають розуміти дорослих та починають ставитися один до одного з терпінням [5].

Рис. Н.1.3. Головні герої мультсеріалу «Барбоскіни»

«Білка та Стрілка. Пустотлива сімейка» (рис. Н.1.4). Основні події мультсеріалу розгортаються навколо трьох маленьких цуценят – Рекса, Діни та Бублика. Перші з них люблять попустувати, а от Бублик дуже відповідальний, що й заважає йому приймати участь в загальних веселоощах. А так, як їх батьки – космонавти, то цуценята мріють відправитись в космос і постійно планують різноманітні хитрощі, щоб потрапити на космічний корабель [8].

Рис. Н.1.4. Головні герої мультсеріалу «Білка та Стрілка. Пустотлива сімейка»

Додаток П

Рекомендовані мультфільми для дошкільнят про взаємовідносини в сім'ї після поповнення в родині

«Мірай з майбутнього» – мультфільм режисера японської анімації Мамору Хосоди; казкова притча про зв'язок поколінь та спадкоємність.

Чотирирічний хлопчик Кун не може змиритися з появою сестрички та ревнує батьків (рис. П.1.1). З появою нового члена сім'ї в житті хлопчика відбулися великі та незворотні зміни: тепер батьки проводять більшу частину часу з сестрою і всі розмови тільки про цю дитину. Кун почувається занедбаним та непотрібним. Його спроби відстояти свої права та покарати «суперницю» обертаються покаранням для нього самого.

Рис.П.1.1. Кадр із мультфільму «Мірай з майбутнього»

Щоб стати хорошим старшим братом, Кун здійснить чарівну подорож у минуле та майбутнє своєї сім'ї, що дозволить йому по-новому поглянути на себе й своїх рідних [26].

«Бєбі Бос» - мультфільм про традиційні труднощі у взаєминах дорослих і дітей. Фантазеру і мрійнику Тіму всього сім років, але хлопчик уже відчуває розчарування і гірку дитячу образу на власних батьків. Нещодавно у героя з'явився молодший брат, і він ревнує близьких до нього, відчуваючи себе непотрібним, кинутим і набагато менш улюбленим (рис. П.1.2).

В один день Тіму стало відомо про секретну всесвітню змову, яка повинна призвести до зникнення на планеті любові. Юний герой в жаху від почутого, тому приймає тверде рішення зупинити підступних змовників. Однак самому хлопчикові не впоратися з впливовими злочинцями, і лише об'єднавши зусилля з набридливим молодшим братом, він може врятувати всіх закоханих людей [7].

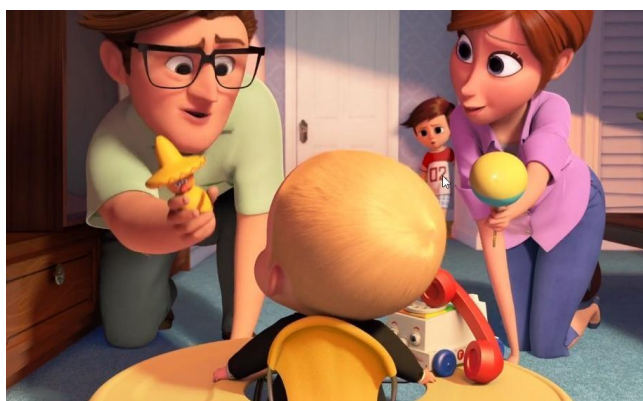

Рис.П.1.2. Кадр із мультфільму «Бєбі Бос»

Додаток Р

Таблиця Р.1

**Рекомендовані анімаційні фільми для дітей з 6-ти років
про сім'ю та взаємовідносини з братами та сестрами**

Назва мультфільму	Короткий опис
«Ми – монстри»	Мультфільм про чарівне перетворення сім'ї у монстрів, які хочуть повернутися до свого звичайного життя. Щоб це сталося, вся родина пройде шлях до розуміння, що найголовніше у світі – це сім'я і тільки разом вони зможуть знайти справжнє щастя.
«Відважна»	Історія про велику, але не дуже дружну сім'ю, яка з'ясовує стосунки за допомогою магії, взаємних обманів та образ. Сюжет побудований на тому, як не варто вести себе з рідними і чому дитина має право голосу та на власну думку.
«Вперед»	Сюжет розповідає про непорозуміння любові і турботу між братами-ельфами, які відправилися на пошуки справжньої магії.
«Пісня моря»	Історія про захоплену та загадкову подорож сестри і брата, які дуже різні між собою; про ревності до батьківської уваги та непростим шляхом до порозуміння в родині.
«Мій сусід Тоторо»	Затишна історія про те, як, переїхавши до села, маленькі сестри знайомляться з лісовим духом.
«Сімейка Крудсів» та «Сімейка Крудсів: Нова ера»	Повчальні стрічки про взаємини батьків та дітей, здатність змінюватись і прислухатися, про важливість уважного ставлення до своїх близьких, навіть якщо вони дуже відрізняються.
«Суперсімейка» (1 і 2 частини)	Історія про велику родину (батьки і троє дітей), де кожен має чітко окреслену індивідуальність, але вони всі живуть та намагаються ефективно працювати разом.
«Крижане серце» (1 і 2 частини)	Один із найпопулярніших казкових фентезі про сестричок та їх дивовижні мандри.
«Як приборкати дракона» (1,2,3 частини)	Мультфільм показує дружбу споконвічних ворогів – вікінгів і драконів. Але особливу увагу в ньому слід звернути на друзів-близнюків головного героя – Забіяку та Задираку. Не дивлячись на постійне суперництво, вони можуть успішно працювати в команді.
«Вітер дужчає» або «Здійнявся вітер»	Розповідь про дорослішання захопленого літаками та польотами хлопчика та його молодшої сестри; про те, як з роками їх родинний зв'язок ставав тільки міцніше, незважаючи на дитячі образи, непорозуміння, ревності. Для перегляду рекомендується з 12 років.
«Нікчемний Я»	Якщо відволіктися від милих мінйонів, то в цьому мультику можна помітити неповторну трійку сестер-сиріток. Вони залишилися одні в усьому світі, тому вони тримаються разом і захищають одна одну від небезпеки будь-яким можливим способом. У них різні характери та інтереси, але любов і турбота один про одного роблять їх єдиним цілим. Для перегляду рекомендується з 12 років [44]

**Рекомендовані фільми для дітей з 6-ти років
про взаємовідносини з братами та сестрами**

«Сестричка» – фільм про відносини між дітьми під час війни. В стрічці показується як може дитина сприймати не рідну сестру навіть легше, ніж рідну. что порой ребенку воспринимает приемную сестру даже легче, чем родную. Це історія про ніжність, відповідальність, турботу.

«Рамона і Бізус» - це напрочуд легкий і добрий сімейний фільм, що розповідає про життя дев'ятирічної дівчинки Рамони із простої американської родини. Кажуть, у сімейній психології існує поняття «синдрому середньої дитини», коли дитина, народжена другою з трьох дітей, почувається мало не зайвою в родині. Саме про цю проблему йдеться у фільмі.

«Чарівна країна» - добрий і трохи сумний фільм, заснований на реальних подіях біографії Джеймса Баррі, відомого письменника, автора фантастичної серії історій про Пітера Пена.

В центрі сюжету – теплі стосунки письменника з чотирма хлопчиками, дітьми сусідської вдови. Дивно, як стрімко налагоджується дружба, коли є дорослий, здатний захопити хлопців у пригодницьку гру та розкрити їхню безмежну фантазію. І знову, як і в попередніх сюжетах, загальні труднощі, любов та допомога добросердої людини допомагають дітям внутрішньо вирости. Піднятися над дрібними чварами і триматися разом, однією командою [44].

**Пам'ятки для педагогів та батьків
щодо виховання єдиної, старшої, середньої та
наймолодшої дитини в родині**

Пам'ятка щодо виховання єдиної дитини в родині

- Вчіть мене піклуватися про інших, для мене так важливо цьому навчитися, адже я виросту і створю власну сім'ю, де мені знадобиться це вміння.
- Тренуйте в мені терпимість до інших, це мені потрібно, адже я хочу, щоб у мене були справжні друзі.
- Навчіть мене ділитися, я хочу відчувати радість від цього. Колись я буду готовий поділитися найдорожчим, що є в мене: я віддам своє серце коханій людині.
- Я відчуваю себе постійно на передовій, дорослі покладають так багато сподівань на мене, що я боюся не виправдати їхніх очікувань.
- Організуйте моє життя так, щоб я вступав у різні контакти з різними дітьми, адже у мене вдома немає молодшого брата чи сестри для моїх ігор.
- Допоможіть мені потоваришувати з іншою дитиною. Я дуже хочу дружити і боюся цього, адже я так прив'язуюсь до людей, як колись був прив'язаний до вас. Я боюся втратити друга і тому можу взагалі відмовлятися дружити.
- Заохочуйте мою активність [2, с. 43-44].

Пам'ятка щодо виховання старшої дитини в родині

- На мене завжди можна покластися, але я так втомився від цієї відповідальності, яка постійно лягає на мої тендітні плечі. Я дитина, а почуття відповідальності за молодших – це доросле почуття. Я ще дитина!
- Мені доводиться постійно аналізувати свої вчинки та слова, думати про те, як їх сприйме молодший, чи не навчиться він у мене поганого. Від цього я перестаю бути самим собою, втрачаю безпосередність і стаю занадто дорослим для свого віку. Я ще буду дорослим, а зараз допоможіть мені залишатися дитиною.
- Незважаючи на зовнішню відкритість та товариськість, я багато хвилююсь всередині. Говоріть мені про те, що ви мене любите, мені так не вистачає проявів вашої любові.
- Ваша суворість і зайва вимогливість до мене викликають у мене почуття незахищеності.
- Коли я не правий, виявіть терпіння, поясніть мені мою неправоту, я і сам зрозумію це з часом [2, с.42].

Пам'ятка щодо виховання середньої дитини в родині

- Я відчуваю себе буфером між старшим та молодшим. Ця важка роль – одного заспокоїти, а іншого підтримати – вимотує мене.
- До мене завжди можна звернутися з приводу налагодження взаємин, але ця роль важка навіть для досвідченого психотерапевта. Я почуваюся мудрим і дорослим не по роках, а я ще дитина!
- Я так добре адаптуюсь у будь-якій ситуації, що всім здається, що мені це легко. Я рано навчився адаптуватися і до вчинків старшого, і до капризів молодшого.
- Мене часто не помічають, а мені хочеться тепла, ласки, уваги. Мені так потрібні докази, що мене також люблять.
- Якщо мене не помічати, моя поведінка здаватиметься вам нахабною і агресивною або нагадуватиме поведінку маленької дитини. Допоможіть мені, щоб я не поведився так [2, с.42-43].

Пам'ятка щодо виховання наймолодшої дитини в родині

- Виховуйте у мене почуття відповідальності, це почуття я часто помічаю у старшого. Я також хочу нести відповідальність за когось або за щось.
- Я не боюся ризикувати, адже я маю надійний захист старшої дитини та батьків. Оберегайте мене від надто ризикованих вчинків, адже я можу постраждати.
- Коли мені часто нагадують про те, що я молодший, я починаю про це замислюватися і отримувати вигоду у вигляді поблажок, неусвідомлюваних психологічних маніпуляцій. Я і сам знаю свою роль молодшої дитини, не треба на цьому акцентувати.
- Я швидко звикаю до допомоги від оточуючих. Це буде заважати мені, коли я зустрінуся з серйозними перешкодами, я чекатиму і навіть вимагатиму підтримки.
- Я не прагну до лідерства серед однолітків і тому можу опинитися на останніх ролях. Допоможіть мені повірити у себе, у цьому питанні мені потрібна підтримка.
- Мені потрібний свій особистий простір, свої іграшки, своя кімната і т. п. Наша дружба зі старшою дитиною від цього тільки стане міцнішою [2, с. 41-42].

0 800 500 313

*Безкоштовно з усіх стаціонарних і мобільних номерів в Україні.

Вітаємо, це
Гаряча лінія підтримки
батьків після пологів.

У мене може бути мало молока? 😞

А ще я відчуваю тривогу

І спина болить. Що робити?

А сон дитини, як налагодити?

Ми тут, щоб підтримати та
відповісти на питання 🙌

Дзвоніть нам!

📷 go.lada

📌 GOkpvmLada

🌐 golada.org

*Оголошення підготовано у рамках проекту «Європейський Союз для сталості громадянського суспільства в Україні», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу. Його зміст є виключною відповідальністю ГО "КПВМ "Лада" і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.

Скористайся QR кодом,
щоб дізнатися більше
про Гарячу лінію
підтримки батьків після
пологів.

Рис. Ч. 1. 1. Рекламний флаєр

безкоштовної Гарячої лінії підтримки батьків до та після пологів

Ситуація для батьків

Трирічний Гриша самотньо плакав у дитячій, дізнавшись, що мама з татом завели собі ще якусь дитину. Він чекав з хвилини на хвилину повернення батьків, які поїхали за незнайомцем, і почував себе зовсім не потрібним їм.

Пролунав шум і гуркіт у коридорі, двері відчинилися. Тато вніс у квартиру складену ковдру, а мама безліч квітів.

– Дитини немає, – полегшено зітхнув Гришко і кинувся до батьків. Побачивши його, мама з татом ласкаво посміхнулися і підвели до вже розкладеної на дивані ковдри. На ковдрі лежала маленька пелюшка, а з пелюшки дивилися дитячі оченята.

– Знайомся, Гриша, – це твоя молодша сестричка. Вона ще така маленька і безпорадна, що їй не обійтися без нас і без тебе. Ми всією родиною доглядатимемо за нею, щоб вона швидше піросла і стала такою розумною, доброю, як і ти. Тепер тобі вже не буде нудно, ти не будеш один. Сестричка стане твоїм найкращим другом. Адже ти вже давно просив нас знайти тобі друга. Ми виконали твоє прохання – твій друг перед тобою. Тобі неймовірно пощастило!

Гриша швидко витер сльози і разом з мамою став розглядати немовля. Сестричка тут же усміхнулася Гришкові. Принаймні йому так здалося.

Питання для обговорення:

1. Чи правильно вчинили батьки хлопчика у цій ситуації?
2. Як би вчинили Ви? [6, с. 237-238]

**Моделі поведінки дітей
в залежності від порядку народження дитини
(за Адлером)**

Єдина дитина. Адлер вважав, що позиція єдиної дитини унікальна, тому що у неї немає інших братів або сестер, з якими їй доводилося б конкурувати. Ця обставина, поряд з особливою чутливістю до материнської турботи, часто призводить єдину дитину до сильного суперництва з батьком. Така дитина занадто довго і багато знаходиться під контролем матері і чекає такого ж захисту і турботи від інших. Головною особливістю цього стилю життя стає залежність і егоцентризм.

Така дитина протягом усього дитинства продовжує бути осередком життя родини. Однак пізніше вона ніби раптово пробуджується і відкриває для себе, що більше не знаходиться в центрі уваги. Єдина дитина ніколи ні з ким не ділила свого центрального положення, не боролась за цю позицію з братами або сестрами. В результаті у неї часто виникають труднощі у взаєминах з однолітками.

Первісток (старша дитина). Згідно Адлеру, положення первістка можна вважати завидним, поки він – єдина дитина в сім'ї. Батьки зазвичай сильно переживають з приводу появи першої дитини і тому цілком віддають себе їй, прагнучи, щоб все було "як належить". Первісток отримує безмежну любов і турботу від батьків. Він, як правило, насолоджується своїм безпечним і безтурботним існуванням. Але це триває доти, поки наступна дитина не позбавить його своєю появою привілейованого становища. Ця подія драматичним чином змінює становище дитини і його погляд на світ.

Адлер часто описував становище первістка при народженні другої дитини, як положення "монарха, позбавленого трону", і відзначав, що цей досвід може бути дуже травматичним. Коли старша дитина спостерігає, як її молодший брат або сестра перемагає в змаганні за батьківську увагу і ніжність, він, природно, буде схильний відвойовувати своє верховенство в сім'ї. Однак цей бій за повернення колишньої центральної позиції в сімейній системі з самого початку приречений на невдачу – колишнього не повернути, що би первісток не робив. З часом дитина усвідомлює, що батьки занадто зайняті, занадто засмикані або занадто байдужі, щоб терпіти його інфантильні вимоги. Крім того, у батьків набагато більше влади, ніж у дитини, і вони відповідають на його наполегливу поведінку (вимога до себе уваги) покаранням. В результаті подібної сімейної боротьби первісток "привчає себе до ізоляції" і освоює стратегію виживання поодиночі, не потребуючи будь-якої прихильності чи затвердження. Адлер також вважав, що найстарша дитина в сім'ї швидше за все

консервативна, прагне влади і схильна до лідерства. Тому найстарша дитина часто стає тою, хто оберігає сімейні установки і моральні стандарти.

Друга (середня) дитина. Другій дитині з самого початку задає темп його старший брат або старша сестра: ситуація стимулює його побивати рекорди старшої дитини. Завдяки цьому нерідко темп його розвитку виявляється більш високим, ніж у старшої дитини. Наприклад, друга дитина може раніше, ніж перша, почати розмовляти або ходити. "Він поводить себе так, начебто конкурує в бігу, і якщо хто-небудь вирветься на пару кроків вперед, він поспішить його випередити. Він весь час мчить на всіх парах".

В результаті друга дитина виростає конкуруючою і честолюбивою. Її стиль життя визначає постійне прагнення довести, що він кращий за свого старшого брата або сестру. Отже, для середньої дитини характерна орієнтація на досягнення. Щоб домогтися переваги, ці діти використовують як прямі, так і обхідні методи. Адлер також вважав, що середня дитина може ставити перед собою непомірно високі цілі, що фактично підвищує вірогідність можливих невдач. Цікаво відзначити, що Адлер сам був середньою дитиною в родині.

Остання дитина (наймолодша). Положення останньої дитини унікальне у багатьох відношеннях. По-перше, вона ніколи не відчуває шоку "позбавлення трону" іншими сиблінгами і, будучи "малям" або "улюбленцем" сім'ї, може бути оточений турботою і увагою з боку не лише батьків, але, як це буває у великих сім'ях, старших братів і сестер. По-друге, якщо батьки обмежені у фінансах, у нього практично немає нічого свого, і йому доводиться користуватися речами інших членів родини. По-третє, положення старших дітей дозволяє їм задавати тон; у них більше привілеїв, ніж у нього, і тому він відчуває сильне почуття неповноцінності, поряд з відсутністю почуття незалежності.

Незважаючи на це, молодша дитина володіє однією перевагою: у неї висока мотивація перевершити старших дітей. В результаті вона часто стає найшвидшим плавцем, кращим музикантом, найбільш честолюбним студентом. Адлер іноді говорив про "молодшу дитину, як борця", як про можливого майбутнього революціонера. [3, 178-180].